

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра історії та мовознавства

**ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ**

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Частина 1

Харків – 2017

Плани семінарських занять розглянуто і рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії та мовознавства 22 березня 2017 р., протокол № 9.

Видання підготовлено відповідно до робочої програми курсу, є складовою частиною навчально-методичного комплексу інтегрованої дисципліни «Історія України та української культури».

Наведено методичні рекомендації з організації самостійної роботи студентів, теми і плани семінарських занять, запитання для дискусії, самоконтролю і тестування, завдання для індивідуального та колективного виконання, зміст ключових понять, персоналії, перелік найважливіших подій, список рекомендованої літератури.

Призначені для студентів I курсу всіх спеціальностей денної форми навчання.

Укладачі:

доценти Л. М. Близнюк,
К. Е. Колесник,
О. В. Кравченко,
І. А. Сніжко,
М. Є. Целуйко,
старші викладачі Г. Ф. Арбузов,
К. А. Єремєєва

Рецензент

проф. В. М. Петрушов

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Частина 1

ЗМІСТ

МОДУЛЬ 1. Україна з найдавніших часів до кінця XVIII ст.	11
ТЕМА 1. Вступ до курсу історії України та української культури	11
ТЕМА 2. Київська Русь, галицько-волинська держава: соціально-політичний і культурний розвиток	18
ТЕМА 3. Соціально-політичне та культурне життя в українських землях у складі Литви та Польщі (друга половина XIV – перша половина XVII ст.)	34
ТЕМА 4. Соціально-політичні та культурні процеси в Україні в середині XVII – 80-х роках XVIII ст.	47
Список літератури	59

Відповідальний за випуск Близнюк Л. М.

Редактор Ібрагімова Н. В.

Підписано до друку 31.03.17 р.
Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.
Умовн.-друк.арк. 2,5. Тираж 50. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з організації самостійної роботи студентів, які вивчають історію України та української культури

Основною формою навчальної діяльності студента з вивчення історії України та української культури є його самостійна робота. Вона включає опанування навчальної інформації на лекціях, семінарських заняттях і консультаціях під керівництвом викладача, засвоєння матеріалу дисципліни за підручниками та навчальними посібниками, виконання різноманітних завдань і тестів, повторення всього курсу з метою підготовки до поточного, модульного та підсумкового контролю.

Семінар – це колективна форма аудиторних занять, активний метод перевірки знань, якому передують самостійне вивчення студентами різних історичних джерел і посібників.

На семінарських заняттях систематизуються, узагальнюються й поглиблюються знання з основних питань тем навчального курсу, формуються вміння аналізувати події та уроки минулого, самостійно мислити, давати оцінку явищам минулого, виступати публічно, вести дискусії. Недарма латинське слово «*seminarium*» означає «розсадник знань»! Семінарське заняття також передбачає контроль за результативністю самостійної роботи студентів. Отримані на ньому бали є основою для модульної та підсумкової рейтингової оцінки знань студента з історії України та української культури.

Розглянемо кілька питань, які стосуються організації та методики самостійної роботи студента з матеріалом навчальної дисципліни.

1 За якою літературою найкраще вивчати історію України та української культури?

Найважливішими й найпоширенішими видами літератури з історії України та української культури є:

➤ ***підручники і навчальні посібники***, що містять систематизований виклад навчального матеріалу. Рекомендуємо користуватися виданнями, назви яких розміщені у списку літератури під номерами 1, 2, 4, 8, 10, 15, 16, 20, 21, 28, 30, 33, 46-49;

➤ **навчально-методичні видання** – плани семінарських занять, конспекти лекцій та ін., що містять рекомендації з вивчення всього курсу або окремих його тем;

➤ **наукові журнали** «Віче», «Київ», «Київська старовина», «Українська культура», «Український історичний журнал», «Український театр» та ін., публікації яких можна використовувати в підготовці до семінарів;

➤ **довідково-інформаційні видання** – енциклопедії, словники, довідники, які надають узагальнену інформацію про події, історичні постаті, роз'яснення значення понять, термінів [12, 23-26, 31].

Значна частина навчальної літератури представлена як у паперовому вигляді, так і в ресурсах Інтернету.

2 Як слід готуватися до семінарського заняття?

Ефективність, корисність семінару як для кожного його учасника, так і для групи в цілому залежить від ретельності самостійної підготовчої роботи студентів. Найпродуктивнішою, як свідчить практика, вона є за такої послідовності:

1 Ознайомтеся з темою та питаннями плану семінарського заняття.

2 Визначте джерела інформації (конспект лекції, підручник, посібники, публікації в Інтернеті), опрацюйте навчальний матеріал теми.

3 З'ясуйте зміст ключових понять теми (див. п. 4 на с. 5).

4 Складіть план відповіді на питання семінарського заняття. Наприклад, питання “Трипільська культура” може бути висвітлене за таким планом:

- 1) походження трипільської культури;
- 2) час і територія розселення трипільців на землях України;
- 3) заняття трипільців;
- 4) характерні риси й особливості трипільської культури;
- 5) причини зникнення трипільської культури;
- 6) вплив трипільської культури на пізніші етнокультурні процеси на українських землях.

5 Зробіть виписки за пунктами плану.

6 Розмістіть виписки в логічній послідовності, зумовленій планом виступу, продумайте зв'язки між ними, порівняйте погляди й оцінки авторів різних видань. Складіть тези або конспект повідомлення. Зверніть увагу на чітке визначення основної думки (тези) доповіді, переконливість аргументів, які будуть наведені на її доказ. Проаналізуйте зміст виступу в цілому, сформулюйте та запишіть висновки.

7 Продумайте, як можна застосувати наочність – портрети, репродукції, фотографії та ін. (наприклад, у формі презентації в Microsoft PowerPoint), а також уривки писемних творів, музичні матеріали тощо.

Готуватися слід до всіх питань плану семінарського заняття.

3 Як підготувати повідомлення «Історичний портрет діяча»?

1 Коротко наведіть найважливішу біографічну інформацію.

2 Охарактеризуйте історичні обставини, у яких діяла ця людина.

3 Встановіть, які завдання ставив цей діяч перед собою і своїми прихильниками, які засоби використовував для їх досягнення.

4 Назвіть найбільш відомі його справи, успіхи й невдачі у їх здійсненні.

5 Проаналізуйте, які соціальні інтереси виражав цей діяч. Які верстви населення підтримували його діяльність, а які ні, чому?

6 Вкажіть основні наслідки його діяльності для сучасників і нащадків.

7 Зробіть висновок (можна використати оцінки відомих істориків). Чи можуть бути актуальними певні аспекти досвіду діяльності цієї людини в інших історичних умовах?

4 Як підготувати презентацію?

1 Спочатку визначте мету презентації та час, потрібний для її підготовки.

2 Зберіть матеріал для презентації. Структуруйте його, виділіть вступ, основну частину і висновок. У короткому вступі сформулюйте ідею презентації. Основна частина – найбільша, містить зміст матеріалу, що презентується. У завершальній частині чітко формулюються висновки.

3 Основну частину розбийте на параграфи-розділи, дайте назву кожному з них. Ці назви стануть заголовками слайдів.

4 Слайд повинен мати заголовок і лаконічну завершену інформацію. Використовуйте чіткі великі зображення без дрібних деталей, цифри краще представляти у формі діаграм, тексту повинно бути небагато, тільки основні тези. Застосовуйте контрастні кольори.

5 Продумайте переходи від одного слайда до іншого, способи управління увагою слухачів під час презентації.

6 Проведіть репетицію презентації, відкоригуйте часові межі демонстрації. Якщо під час промови слайди будете переключати не ви, залучіть до репетиції асистента.

5 Як засвоїти зміст історичних і культурологічних термінів і понять?

Для опанування термінологією застосовують такі прийоми:

1 З'ясування значення терміна за словником, підручником, конспектом, а також довідниками в Інтернеті.

2 Встановлення етимології (тобто пояснення походження) терміна. Наприклад, термін «*діаспора*» – частина народу, яка перебуває поза межами історичної батьківщини – походить від грецького «*розсіювання*».

3 Визначення змісту поняття, форм його виявлення, хронологічних меж вживання, місця цього поняття в загальній системі поняттєвого апарату тощо:

а) побудова логічної структури поняття;

б) з'ясування складових поняття, їх змісту і взаємних зв'язків шляхом складання схеми.

4 Відбір певного значення поняття в тих випадках, коли воно є багатозначним.

6 Як виступати з повідомленням на семінарському занятті?

Для того щоб ваш виступ був цікавим і ефективним, слід врахувати такі поради:

- намагайтеся зацікавити слухачів своєю промовою. Пам'ятайте: саме тоді, коли ви виголошите перші речення, учасники семінару вирішують, будуть слухати вас чи ні;
- чітко сформулюйте завдання (мету) свого виступу;
- тримайтеся впевнено. Не дивіться в одну точку, ваш погляд повинен бути спрямований на слухачів;
- якщо у виступі є кілька частин або наводиться кілька аргументів, доцільно їх пронумерувати: «*по-перше...*», «*по-друге...*», «*по-третє...*»;
- не забувайте про яскраві приклади, цікаві історичні факти, бо без них навчальна інформація на слух сприймається важко;
- постійне читання конспекту створює погане враження; намагайтесь адаптувати книжну мову до розмовної, спостерігайте за реакцією слухачів на ваш виступ;
- слідкуйте за чіткістю мовлення, не говоріть надто швидко. Уникайте монотонності у виступі, вона втомлює, мимоволі присипляє і увагу, й інтерес слухачів. Тому варіюйте інтонацію. Про головне, суттєве говоріть повільніше й голосніше, а менш важливе можна вимовляти тихіше;
- слід мати на увазі, що найкраще з почутого запам'ятовується те, що прозвучало на початку та наприкінці промови. Особливу увагу приділяйте висновкам, обов'язково позначайте їх фразами типу: «*Підіб'ємо підсумок...*», «*Таким чином, ...*», «*Зі сказаного випливає висновок...*» тощо.

7 Як сформулювати і поставити запитання?

Ваше запитання викличе інтерес тоді, коли буде змістовним, чітким, зрозумілим, по можливості оригінальним. Приводом для запитання можуть бути неповнота висвітлення проблеми, помилки, суперечності, однобічний підхід доповідача до викладу матеріалу, наявність іншої точки зору тощо.

Формулювання запитання залежить від його типу. На заняттях з історії України найчастіше застосовуються запитання:

- що вимагають додаткової інформації, тобто підтвердження, уточнення, пояснення та ін. («*Чи правильно я зрозумів, що...?*»);

- які потребують аналізу причинно-наслідкових зв'язків подій і процесів («*Які причини призвели до...?*», «*У чому полягають наслідки...?*»);

- що спрямовані на порівняння, зіставлення історичних подій, явищ, процесів («*У чому полягають спільні риси та відмінності у внутрішній політиці Центральної Ради та Директорії?*»);

- які вимагають комплексної оцінки (у тому числі особистої) історичних подій («*Як можна оцінити...?*»).

Ставлячи запитання, дотримуйтесь вимог етичних норм:

- коли ви задаєте запитання, слід підводитися і дивитися на того, кому воно адресовано;

- якщо у вас два або більше запитань, формулюйте їх по одному після отримання відповіді на попереднє;

- ваше запитання не повинне ображати доповідача, містити випадки проти нього;

- якщо ваше запитання потребує пояснення, то останнє повинне бути коротким (1-3 речення);

- не перебивайте того, хто відповідає на запитання.

8 Як відповідати на запитання?

Намагайтесь використати таку послідовність дій:

- уважно вислухайте запитання, переконайтеся, що ви зрозуміли його. За необхідності попросіть повторити запитання або переформулюйте (наприклад, «*Спробуємо розібратися в цій проблемі. Якщо я правильно зрозумів, йдеться про...*»);

- при потребі розділіть запитання на складові й відповідайте на кожну з них окремо («*Мені здається, що в цій проблемі слід виділити щонайменше два аспекти. По-перше, це ... По-друге, ...*»);

- визначте зміст термінів і понять, які ви застосовуєте, бо багатозначність слів може призвести до різного їх розуміння («Під терміном “революція” я розумію...»);
- відповідаючи на запитання (чи його складову), сформулюйте головну думку й наведіть необхідні аргументи;
- покажіть взаємозв’язок між складовими частинами запитання, які ви проаналізували;
- завершуйте відповідь коротким висновком (1-3 речення), у якому підсумуйте найсуттєвіше.

9 Що слід урахувати, коли ви берете участь у дискусії?

Для того щоб дискусія була цікавою, конструктивною і результативною, дотримуйтесь таких рекомендацій:

- зрозумійте зміст дискусійного запитання, чітко сформулюйте мету дискусії, точно визначте предмет обговорення;
- уточніть зміст термінів і понять, які застосовуються під час обговорення;
- визначте своє бачення дискусійного питання;
- уникайте монологу в дискусії, пам’ятайте, що діалог значно ефективніший;
- формулюйте запитання опоненту так, щоб відповіді розкрили слабкі сторони його позиції;
- за необхідності поділіть проблему, яка обговорюється, на складові й обговорюйте кожен з них окремо;
- спирайтеся на факти;
- будьте терплячим та уважним слухачем: часто учасники дискусії погано розуміють один одного, бо говорять про різні речі;
- не допускайте переходу «на особистості»;
- частіше використовуйте репліки типу: «Це цікава думка», «Давайте подумаємо разом», «Чи правильно я вас зрозумів?», які є гарними стимулами процесу дискусії.

10 Як здійснюється самоконтроль засвоєння навчального матеріалу, підготовка до тестування?

Відсутність самоконтролю засвоєння інформації є типовою помилкою першокурсників. Прочитання тексту ще не означає його розуміння та запам'ятовування. Самоконтроль результативності власної навчальної роботи можна здійснити такими способами:

- відтворення змісту ключових понять;
- переказ основних думок тексту;
- продумування логічної структури тексту і самостійне формулювання висновків;
- відповіді на запитання, які ставить собі студент після прочитання матеріалу;
- підбір прикладів історичних подій, явищ, процесів для аргументації певних висновків;
- відповіді на запитання для самоконтролю і тестування, які пропонуються для кожного семінару;
- виконання тестових завдань.

МОДУЛЬ 1. УКРАЇНА З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XVIII ст.

ТЕМА 1. Вступ до курсу історії України та української культури

Семінарське заняття

1 Значення історичних і культурологічних знань у розвитку суспільства та особистості.

2 Історичні джерела.

3 Методика організації самостійної роботи студентів і їх підготовки до семінарських занять з історії України та української культури.

Запитання для дискусії

1 Чи відчуваєте ви свою причетність до історії? Якщо так, то в чому це конкретно виявляється? Якщо ні, то в чому ви вбачаєте причини цього?

2 Інколи кажуть: головний урок історії полягає з тому, що вона нікого, ніколи й нічому не навчила. Чи згодні ви з таким висновком? Що заважає або навіть не дозволяє людям засвоювати уроки історії?

3 Як ви розумієте слова англійського політика У. Черчілля: «Якщо сучасне намагається судити минуле, то воно втрачає майбутнє». Чи погоджуєтесь ви з такою думкою?

Запитання для самоконтролю і тестування

1 Які значення терміна «історія» вам відомі?

2 Визначте зміст поняття «історичні знання».

3 У чому, на вашу думку, полягає значення історичних знань для людського суспільства та окремої людини?

4 Визначте зміст пізнавальної, практично-політичної та світоглядної функції історії України та української культури.

5 Що таке культура? Які є підходи до визначення культури?

- 6 Які головні риси культури?
- 7 У чому виявляється гуманістичний характер культури?
- 8 Які функції виконує культура в суспільстві?
- 9 Що таке матеріальна і що таке духовна культура?
- 10 Розкрийте зміст поняття «українська національна культура».
- 11 У чому полягає і як виявляється співвідношення та взаємозв'язок матеріальної і духовної культури?
- 12 У чому полягає взаємозв'язок історії та культури в розвитку людського суспільства?
- 13 Чи існують взаємозв'язки між історією та політикою? Якщо так, то в чому вони виявляються? Позитивним чи негативним є взаємний вплив історії та політики?
- 14 Які вимоги містять методологічні принципи об'єктивності, історизму, соціального підходу та альтернативності щодо вивчення минулого?
- 15 Що таке «історичне джерело»? Які види історичних джерел складають базу вивчення історії України та української культури? У чому полягають особливості використання кожного з видів джерел?
- 16 Що є основою єдності і що є основою багатоманітності культур?
- 17 У чому виявляється діалектика національного та загальнолюдського в культурі?
- 18 Яким є зв'язок своєрідного, специфічного, унікального в кожній культурі із загальним?
- 19 У чому проявляється зв'язок культури і економіки?

Завдання для індивідуального та колективного виконання

Виконайте завдання:

1 Чи згодні ви з твердженням: «Історія зберігає не тільки минуле народу, але і його майбутнє»? Аргументуйте свою відповідь.

2 Історія, за словами М.С. Грушевського, повинна служити перемозі й закріпленню ідей та настроїв гуманності й демокра-

тизму. Як, на вашу думку, чи може історична наука виконати це завдання?

3 Який висновок щодо вивчення минулого впливає з такого твердження римського історика Квінтіліана: «Історія існує сама по собі, їй байдуже, схвалюємо ми її чи не схвалюємо»?

4 Український історик М.І. Костомаров писав, що «істинна любов історика до своєї вітчизни може виявлятися тільки в строгій повазі до правди». Чому?

5 Порівняйте наведені нижче думки щодо повторюваності подій в історії: а) «Історія – це наука про те, що не повторюється» (Поль Валері, французький поет); б) «Історія повторюється, це один з її недоліків» (Кларенс Дарроу, американський письменник). Так повторюються чи ні історичні події?

6 Чи є актуальною, на ваш погляд, думка М.С. Грушевського про необхідність уникати «надмірної переоцінки своїх національних вартостей, заслуг, інтересів»? Як би ви пояснили зауваження вченого щодо особливої важливості запобігання «гіпертрофії національного самозвеличання й виключності» саме «в період інтенсивного національного будівництва»?

7 На початку ХХ ст. І.Я. Франко писав, що вивчення історії повинно бути «школою політичного думання», основний принцип якого «виробляти ... об'єктивність та неупереджену цікавість до досліджування правди... ». Чи поділяєте ви таку думку письменника? Чи є, на ваш погляд, саме це завдання вивчення минулого актуальним у сучасних умовах?

8 Розкрийте і порівняйте зміст понять «етнічна культура» та «національна культура».

Підготуйте повідомлення:

- 1 Гуманістичний характер культури.
- 2 Культура і цивілізація.
- 3 Матеріальна культура та її структура.
- 4 Духовна культура та її види.
- 5 Духовні складники української культурної самобутності.
- 6 Художня культура як складова духовної культури.
- 7 Історія походження етноніму «Україна».
- 8 Роль мови в українській національній самоідентифікації.
- 9 Наука – важливий елемент культури.

Ключові поняття

Альтернативність – методологічний принцип дослідження минулого, який визначає ступінь вірогідності здійснення тих чи інших подій, явищ, процесів на основі аналізу об'єктивних реалій і можливостей. Визнання історичної альтернативності дозволяє по-новому оцінити шлях кожної країни, побачити невикористані можливості процесу, винести уроки на майбутнє.

Артефакт – утворення чи процес штучного походження.

Духовна культура – це пізнання, моральність, виховання та просвіта, включаючи право, філософію, етику, естетику, науку, мистецтво, літературу, мову, музичний і словесний фольклор, національні риси характеру, звичаї, традиції, міфологію, віросповідання, тобто сферу свідомості, сферу духовного виробництва.

Духовна культура охоплює всі сфери духовної діяльності людини: релігію, філософію, освіту, науку, право, мораль, політику, літературу. Залежно від сфери духовної діяльності виділяють політичну, естетичну, етичну, економічну, екологічну, правову культуру. Духовна культура визначається такими категоріями, як істина, краса, добро, справедливість, мораль, благо. Особливою формою духовної культури є художня культура – творча діяльність діячів мистецтва.

Етнічна культура – вікова, сучасна й архаїчна, культура певного етносу, база національної культури, поєднує в собі тисячолітній спосіб мислення, традиції, звичаї, особливості поведінки і побуту, норми, право, філософію, джерело для творчості інтелектуальної національної еліти.

Загальнолюдська культура – це культура, вироблена людством протягом усієї історії його існування. Вона ґрунтується на загальнолюдських цінностях — істині, добрі, красі, справедливості, захисті прав особистості, гуманізмі.

Історизм – методологічний принцип дослідження минулого, який передбачає вивчення подій у процесі розвитку та змін, у конкретному історичному середовищі.

Історична доля народу – необхідність зберегти себе як народ, можливість відчувати кожним свою приналежність до рідного народу; національні кривди, історична доля народу, національне лихо (соціальні конфлікти, стихійне лихо).

Історична наука – це система об'єктивних, перевірених практикою знань про природу, суспільство й людину, що отримала своє визначення у формі понять, формул, законів, знань, які постійно збагачуються.

Історична пам'ять – сукупність наукових і ненаукових знань і масових уявлень соціуму про спільне минуле. Ключовою функцією історичної пам'яті є передача досвіду та знань про минуле, як основи самоідентифікації. Без історичної пам'яті неможливе відтворення історії суспільства.

Історичне мислення – це здатність до пізнання історичних подій і явищ, усвідомлення історичних процесів через узагальнення сутності зв'язків і відносин історичних подій і явищ, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Історичні джерела – пам'ятки минулого, за якими відбувається вивчення історії людства. Бувають речовими, писемними та усними.

Історичні знання – це сукупність ідеальних образів, що відображують історичні явища та процеси.

Історія (від давн.-грец. *ἱστορία* – розповідь про минуле, досліджене минуле) у вузькому розумінні – це галузь знань, наука, яка вивчає в хронологічній послідовності тенденції розвитку людського суспільства та його конкретні прояви на основі дослідження історичних фактів і явищ; у широкому значенні під історією розуміють життя й розвиток людського суспільства, процес, рух у часі, результат діяльності людей.

Історія України – це галузь історичної науки, яка вивчає тенденції соціально-економічного, політичного і культурного розвитку людського суспільства на всіх українських землях з найдавніших часів до сьогодення в хронологічній послідовності.

Культура (від лат. *cultura* – оброблення, виховання, розвиток, освіта) – сукупність досягнень людського суспільства у виробничій, суспільній і розумовій діяльності, зокрема в галузі освіти, науки, мистецтва, відображує історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини. У широкому розумінні – все, що створено людським суспільством та існує завдяки фізичній і розумовій праці людей, на відміну від природи. Уперше до наукового обігу поняття "культура" на позначення культури розуму увів Марк Туллій Цицерон.

Культурна спадщина – частина матеріальної та духовної культури, яка створена минулими поколіннями, витримала випробовування часом і передається наступним поколінням як щось цінне і шановане.

Матеріальна культура – усі матеріальні предмети, створені людиною, а також винаходи і технології. До матеріальної культури входять такі сфери життєдіяльності людини: культура праці, матеріальне виробництво, культура побуту, культура проживання, культура ставлення до власного тіла та ін. Поділ культури на духовну та матеріальну досить умовний: будь-який об'єкт культури є складним поєднанням матеріальних і духовних елементів.

Методологія історичної науки – це теорія пізнання історичного процесу, сукупність пізнавальних принципів і методів історичного дослідження, це наука про методи, підходи та критерії оцінки історичних подій, явищ, життя і діяльності видатних людей.

Мистецтво – 1) художня творчість у цілому – література, архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративно ужиткове мистецтво, музика, танець, театр, кіно та інші види діяльності людини, що об'єднуються як художньо-образні форми відображення дійсності; спосіб виявлення творчого потенціалу особистості та задоволення її естетичних потреб; 2) у вузькому значенні – образотворче мистецтво; 3) високий ступінь виявлення майстерності в будь-якій сфері діяльності.

Народна культура (фольклор) – колективна художня літературна і музична творча діяльність народу, яка засобами мови зберегла знання про життя і природу, давні культи і вірування; вона відтворює світ думок, уявлень, почуттів і переживань народу, народнопоетичної фантазії.

Національна культура – продукт матеріальної та духовної праці певної нації, синтез культур різних класів, соціальних верств і груп відповідного суспільства. Основою будь-якої національної культури є система звичаїв, традицій, ритуалів, які виступають у ролі етнічних стереотипів, що пронизують усі сфери життя народу (побут, господарство, спілкування).

Об'єктивність – методологічний принцип дослідження минулого, який передбачає розгляд історичних явищ у всій їх

складності, багатогранності й суперечності, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту.

Періодизація історії – це встановлення хронологічно послідовних етапів у суспільному розвитку всього людства чи окремих країн і народів.

Політична культура – сфера культури, яка вивчає характер і рівень політичних уявлень, знань, оцінок, дій членів суспільства та зміст і якість цінностей, традицій, норм, які регулюють зовнішні та внутрішні відносини в суспільстві.

Світова культура (метакультура) — це синтез досягнень культур усіх націй і народів.

Світогляд – самовизначення людини щодо її місця у світі та взаємозв'язків з ним, це духовно-практичне утворення, засноване на співвіднесенні наявного, суцього та належного, синтез досвіду, оцінки знання і переконань, зорієнтованого на ідеали.

Соціальний підхід – методологічний принцип дослідження, що вимагає розгляду минулого з урахуванням соціальних інтересів різних прошарків населення, різних форм їх проявів у суспільстві.

Українська культура – сукупність надбань, спосіб сприйняття світу, система мислення і творчості українського народу.

Художня культура – це культура творення мистецтва, культура його поширення, пропаганди, культура його сприймання, розуміння, насолоди мистецтвом, культура естетичного виховання. До художньої культури належать різні жанри мистецтва: література, музика, малярство, театр, кіно.

Цивілізація (від лат. *civilis* – громадянський, державний) – будь-яка форма існування живих істот, наділених розумом; історичні типи культур, локалізованих у часі та просторі; рівень суспільного розвитку і матеріальної культури, досягнутий даним суспільством.

Цінності – ідеальні уявлення, що формують світогляд і підпорядковують інтереси та потреби, обов'язки та ідеали, прагнення та мотивації у становленні особистості та суспільства.

Література [1-4, 8-10, 12, 14-16, 20, 21, 23-26, 28, 30-33, 46, 49, 49].

ТЕМА 2. Київська Русь, Галицько-Волинська держава: соціально-політичний і культурний розвиток

Семінарське заняття

Київська Русь, Галицько-Волинська держава

План

- 1 Утвердження та становлення держави Київська Русь.
- 2 Суспільно-політичний розвиток Давньоруської держави в період її розквіту.
- 3 Феодальна роздробленість Київської держави: причини, сутність, наслідки.
- 4 Культура Київської Русі.
- 5 Особливості соціально-політичного та культурного розвитку Галицько-Волинського князівства.

Запитання для дискусії

- 1 Яку роль у формуванні держави Київська Русь відіграли варяги?
- 2 Чому державною релігією Київської Русі стало християнство у православному різновиді?
- 3 Які наслідки мало прийняття християнства на Русі?
- 4 У чому полягали причини феодальної роздробленості Київської Русі?

Запитання для самоконтролю і тестування

- 1 Назвіть основні племена східних слов'ян у VII – IX ст. Де вони мешкали? Якими були їхні основні заняття?
- 2 Які риси були характерні для дохристиянської культури східних слов'ян?
- 3 Визначте основні передумови виникнення держави у східних слов'ян.
- 4 Які ознаки притаманні ранній державі?

5 Чому центром об'єднання східнослов'янських племен стало місто Київ?

6 Охарактеризуйте роль варягів у процесі становлення держави Київська Русь.

7 Які етапи розвитку пройшла Київська держава?

8 Чим відрізнялась внутрішня і зовнішня політика княгині Ольги та князя Святослава?

9 Які реформи були проведені князем Володимиром?

10 Чому державною релігією Київської Русі стало православ'я?

11 Яку роль відіграло прийняття християнства в розвитку культури Київської Русі?

12 Охарактеризуйте основні напрями політики князя Ярослава Мудрого.

13 Яке значення мав збірник законів «Руська правда» для розвитку Київської Русі?

14 Чому князівства Русі не змогли дати відсіч монголо-татарським завойовникам?

15 У чому полягає історичне значення Київської Русі?

16 Що сприяло успішному розвитку Галицько-Волинського князівства в середині XIII – першій чверті XIV ст.?

17 Охарактеризуйте діяльність Романа Мстиславовича в боротьбі за розширення й укріплення Галицько-Волинського князівства.

18 Назвіть основні причини занепаду Галицько-Волинського князівства в 1323-1340 рр.?

19 Які літературні твори часів Київської Русі вам відомі? До яких жанрів вони належать?

20 Чому найвідомішою пам'яткою літератури Київської Русі вважається «Слово о полку Ігоревім»? Які події описані в цьому творі?

21 Назвіть найвидатніші архітектурні пам'ятки Київської Русі.

22 Назвіть найвідоміші пам'ятки живопису Київської Русі.

23 Що таке билини? Чи можна вважати їх історичним джерелом?

24 Яке значення мала Галицько-Волинська держава в історії України?

Завдання для індивідуального та колективного виконання

➤ *Виконайте завдання:*

1 Визначте зміни, які відбувались у внутрішній і зовнішній політиці київських князів протягом X століття.

2 Поясніть значення прийняття християнства як державної релігії Київської Русі.

3 Охарактеризуйте основні групи населення Київської Русі. Заповніть таблицю.

<i>Група населення</i>	<i>Права</i>	<i>Обов'язки</i>
Князі		
Бояри		
Дружинники		
Ремісники		
Смерди		
Холопи		

4 Визначте основні причини феодалної роздробленості Київської Русі.

5 Охарактеризуйте структуру органів влади в Київській Русі.

6 Охарактеризуйте основні напрями діяльності князя Данила Галицького.

7 Визначте особливості літописання часів Київської Русі.

8 Охарактеризуйте культуру Галицько-Волинського князівства.

9 Охарактеризуйте народну культуру часів Київської Русі.

10 Проаналізуйте походження етноніму «Україна».

➤ *Підготуйте повідомлення:*

1 Історичний портрет князя Святослава Ігоревича.

2 Історичний портрет князя Володимира Великого.

3 Історичний портрет князя Ярослава Мудрого.

4 Історичний портрет князя Володимира Мономаха.

5 Історичний портрет князя Данила Галицького.

- 6 Формування держави Київська Русь.
- 7 «Руська правда» як перший писемний кодекс законів Київської Русі.
- 8 «Слово о полку Ігоревім» – видатний твір давньоруської літератури.
- 9 Боротьба давньоруських князів проти монголо-татарської навали.
- 10 Розвиток освіти в Київській Русі.
- 11 Собор Святої Софії – шедевр архітектури Київської Русі.
- 12 Зовнішня політика Галицько-Волинського князівства.

➤ **Підготуйте презентації:**

- 1 Дохристиянські вірування східних слов'ян.
- 2 Літературні пам'ятки Київської Русі.
- 3 Археологічні пам'ятки часів Київської Русі.
- 4 Архітектура Київської Русі.
- 5 Образотворче мистецтво Київської Русі.
- 6 Культура Галицько-Волинського князівства.

Ключові поняття

Варяги – давньоруська і візантійська назва жителів Скандинавії, відомих у Західній Європі під іменем норманів. У IX-XI ст. варяги наймалися на службу до руських князів, воювали, виконували функції послів, торгували на шляху «з варяг у греки». Значна частина з них сприймала мову і культуру слов'ян і асимілювалася.

Великий князь – найвищий князівський титул у Київській державі. У X-XIII ст. титул належав до київських князів. З XIII ст. такий титул мали галицько-волинські та володимиро-суздальські князі.

Гості – купці, які торгують з далекими країнами.

Данина – у стародавні часи назва натурального або грошового податку, що сплачувався підкореними племенами своїм переможцям. Первісною формою його збору було полюддя. Княгиня Ольга упорядкувала систему збору данини, яка була перетворена на постійний податок у різних формах: устави, уроки, оброки.

Древлян повстання – найперше повстання в Київській державі, яке згадується в письмових джерелах. 945 р. київський князь Ігор зробив спробу повторно взяти данину (полюддя) з племені древлян. Древляни на чолі з князем Малом підняли повстання і вбили Ігоря. У 946 р. княгиня Ольга придушила дане повстання, спалила Іскоростень, але мусила врегулювати збирання данини, визначити її розміри та встановити місце для її збирання — погости.

Десятина – у Київській державі відрахування на користь церкви з доходів усіх князівських володінь і прибутків усіх землевласників. Уперше встановив князь Володимир після хрещення України-Русі для утримання Десятинної церкви.

Династія – ряд монархів з одного й того ж роду, які змінюють один одного на троні за правом спадкування.

Дитинець – найстаріша укріплена частина середньовічного міста, фортеця в центрі міста, укріплена стінами, валами та ровами.

Ідол – об'єкт культу, предмет, який начебто уособлює божество, зображує його або є ним. Як пережиток тотемізму зберігся у всіх релігіях (у православ'ї — ікони, у католицизмі — статуї).

Князівство – державне утворення або територія на чолі з князем. У Київській державі перші князівства виникли у IX — на поч. X ст., називалися землями і поділялися на уділи.

Князь – глава держави-князівства або окремого політичного об'єднання в багатьох слов'янських народів. До IX ст. князем називали воєначальників племен чи союзу племен, які виконували деякі судові й адміністративні функції. У середині IX ст. суть влади князя змінилася, набрала монархічного характеру і поступово стала спадковою. Князь, що очолював Київську державу, мав титул великого князя.

Печеніги – об'єднання тюркських племен. У 90-х рр. IX ст. переселилися в Північне Причорномор'я. У 968 р. вперше напали на Київ. У 972 р. розбили біля дніпровських порогів дружину князя Святослава. Останній похід відбувся в 1036 р., коли печеніги зазнали нищівної поразки від військ Ярослава Мудрого.

Племінні союзи – об'єднання племен, які склалися в VII-IX ст. На території України мешкали сім племінних об'єднань: поляни, древляни, волиняни, сіверяни, уличі, тиверці, хорвати.

Погост – у первісному значенні, гостинний двір, на якому зупинявся князь, духовні особи, а також купці. З середини X ст. стали адміністративно-територіальними одиницями. На чолі погосту стояла посадова особа, що відповідала за регулярну сплату населенням податків.

Полюддя – у X-XII ст. щорічний об'їзд у Київській державі князем з його дружиною власних володінь і підлеглих племен з метою збирання данини. Збирали полюддя натурою (хутрами, медом, воском) або грошми.

«Руська правда» – збірка норм давньоруського права, складених в XI-XII ст., найважливіше джерело для вивчення суспільних відносин, історії та правової системи Київської держави. Перший варіант був створений Ярославом Мудрим.

Шлях «з варягів у греки» – назва основного водного торгового шляху Київської держави, що зв'язував північні райони країни з південними руськими землями і Скандинавію з Візантійською імперією. Виник наприкінці IX – на початку X ст.

Язичництво – релігії, для яких характерними є віра в багатьох богів, поклоніння явищам природи, предметам тощо.

Персоналії

Аганіт Печерський (? – 1095) — святий, цілитель, чернець Києво-Печерського монастиря.

Аскольд (? – 882) – київський князь, засновник першого східнослов'янського державного утворення в Наддніпрянщині. Уславився своїми походами проти Візантії, здійсненими у 860, 866 та 873 р. З ним пов'язана перша спроба хрещення русичів, здійснена князем у 60-х рр. IX ст.

Батий (Бату, 1208 – 1255) – монгольський хан, полководець. Був онуком Чингізхана. У 1236-1242 рр. очолив похід монголо-татарського війська у Східну та Центральну Європу. 1239 р. війська Батия здобули і зруйнували Переяслав і Чернігів, 1240 р. – Київ, 1241 р. – Галич і Володимир. 1242 р. повернувся на Нижню Волгу, де заснував монгольську державу – Золоту Орду зі столицею Сараєм-Бату.

Борис і Гліб (? – 1015) – одні з перших святих, канонізованих руською церквою, молодші сини великого князя

київського Володимира Святославича. Вбиті за наказом Святополка Окаянного.

Василько Романович (1203? – 1269?) – політичний і державний діяч. Волинський князь, син засновника Галицько-Волинської держави князя Романа Мстиславовича, брат Данила Галицького. Разом з Данилом вів боротьбу за об'єднання всіх уділів Волинського князівства, що успішно закінчилась 1234 р. Спільно з Данилом Галицьким у 1238-1264 рр. правив Галицько-Волинським князівством. Після смерті Данила став главою династії Романовичів.

Володимир Великий (? – 1015) – великий князь київський у 978 – 1015 рр. Вокняжився в Києві внаслідок перемоги в боротьбі з братами за батькову спадщину. За його правління в цілому звершилося формування державності Київської Русі. Реформував законодавство, запровадивши новий збірник законів "Устав Земляний". Зміцнив південні рубежі Русі, захистивши їх від набігів печенігів за допомогою системи укріплень, відомої як "змієві вали". Близько 988 р. провів адміністративну реформу, позбавивши влади місцеву племінну знать. Запровадив на Русі християнство як державну релігію.

Володимир Мономах (1053 – 1125) – князь чернігівський, переяславський і великий князь київський у 1113-1125 рр. Уславився чисельними переможними походами проти половців, унаслідок яких вони залишили прикордоння Київської Русі. За роки князювання в Києві відновив централізовану монархію на Русі, що занепала після смерті Ярослава Мудрого.

Володимирко (Володимир Володаревич, 1104 – 1152) – політичний і військовий діяч, галицький князь. Зумів об'єднати Перемишльське, Звенигородське і Тереховельське князівства в єдине, 1141 р. (за іншими відомостями 1144 р.) зробив столицею Галич. Намагався приєднати і волинські землі, але зазнав невдачі. Вів тривалу боротьбу проти Угорського королівства. За правління князя було закладено основи майбутньої могутності Галицько-Волинської держави.

Всеволод Ярославич (1030 – 1093) – політичний, військовий і культурний діяч. Великий князь київський (1076, 1078-1093 рр.). Син Ярослава Мудрого, батько Володимира Мономаха. Разом з братами Ізяславом і Святославом до 1073 р. управляв державою,

брав участь в укладенні «Правди Ярославичів». Був князем переяславським (1054-1076 рр.). Високоосвічена людина, знав п'ять іноземних мов. Намагався зберегти єдність Русі, підтримував добрі стосунки з церквою, заснував у Києві Видубицький монастир.

Данило Галицький (Данило Романович, бл. 1201 – 1264) – видатний політичний, державний і військовий діяч. Волинський і Галицький князь (з 1238 р.), король (1253-1264 рр.). Син засновника Галицько-Волинської держави Романа Мстиславича. Брав участь у битві на р. Калці (1223 р.). 1234 р. зосередив у своїх руках усі волинські землі. Данило Галицький вів тривалу боротьбу за Галицьке князівство, яке остаточно здобув 1238 р. У цьому ж році розгромив німецьких лицарів під Дорогичином (тепер у Польщі). Наступного року Данило Галицький поширив свою владу на Київ. 1245 р. здобув разом з братом Васильком перемогу над угорсько-польськими військами під Ярославом (нині у Польщі). Наприкінці цього ж року здійснив поїздку до столиці Золотої Орди міста Сарай, де добився у хана Батия підтвердження прав на князювання в Галичині та на Волині. У 1254-1255 рр. переміг татарського темника Куремсу, але 1259 р. Бурундай змусив його визнати зверхність Золотої Орди. 1253 р. коронувався в Дорогичині, сподіваючись на допомогу Західної Європи в боротьбі проти татар. Данило Галицький заснував Холм (1237 р.), Львів (1256 р.) та інші міста, переніс столицю князівства з Галича до Холма.

Ігор (? – 944) – великий князь київський за одними джерелами з 912 р., за іншими – з 922 р. За повідомленнями літопису син Рюрика, що став фактичним засновником династії Рюриковичів. Продовжував політику свого попередника Олега, згуртовуючи східних слов'ян у єдину державу. Загинув під час повстання древлян.

Ізяслав Ярославич (1024 – 1078) – політичний діяч. Син Ярослава Мудрого. Великий київський князь (1054-1078 рр., з перервами). Одержав у володіння значну частину земель Київської держави. 1068 р. військо Ізяслава Ярославича та його братів Святослава і Всеволода зазнало поразки від половців на р. Альті. Після цього в Києві відбулося народне повстання, що позбавило його влади. Повернувся за допомогою військ свого

родича – польського князя. 1073 р. Ізяслав Ярославич разом з братами уклав «Правду Ярославичів» – доповнення до «Руської правди». Майже відразу між ними розпочалася міжусобна війна, у якій він зазнав поразки і вдруге був змушений покинути Київ. Після смерті Святослава повернувся і 1077 р. втретє став київським князем. Загинув у новій міжусобній війні з синами Святослава над Десною.

Лев Данилович (бл. 1228 – бл. 1301) – політичний, державний і військовий діяч. Син Данила Галицького, галицько-волинський князь (1264-1301 рр.). Одружений з дочкою угорського короля Бели IV Констанцією. 1252 р. допомагав Князеві Данилу воювати з монголо-татарськими військами Куремси. Після смерті батька (1264 р.) Лев Данилович успадкував Перемишльське князівство, брата Шварна (1269 р.) — інші галицькі землі. 1272 р. переніс столицю держави до Львова. Підтримував дипломатичні зв'язки з сусідніми державами. Лев Данилович приєднав до Галицько-Волинського князівства частину Закарпаття з Мукачевом (близько 1280 р.) і Люблінську землю (близько 1292 р.).

Мстислав Великий (1076 – 1132) – великий князь київський у 1125–1132 рр. Старший син Володимира Мономаха. Продовжував його справу за зміцнення великокнязівської влади й захисту Київської Русі від зовнішніх ворогів. Після його смерті відносно єдина держава вступила в добу удільної роздробленості й розпалася на окремі незалежні князівства.

Олег (? – бл. 912 або 922) – київський князь з 882 р. Вважається, що був норманом і разом з Рюриком прийшов зі Скандинавії. Захопив владу в Києві, забивши тамтешніх князів Аскольда і Діра. За його князювання внаслідок об'єднання східнослов'янських Півночі й Півдня утворилася Київська Русь. Відзначався активною зовнішньою політикою щодо Візантії.

Ольга (бл. 910–969) – велика княгиня київська (944 – 957). Управляла Київською Руссю в роки неповноліття свого сина Святослава. Придушила повстання древлян, які вбили її чоловіка, князя Ігоря, впорядкувала збирання данини. Уперше на чолі руського посольства відвідала візантійську столицю Константинополь. Була християнкою, але охрестити свою державу не змогла. Канонізована православною церквою.

Роман Мстиславич (Роман Волинський, бл. 1152 – 1205) – видатний політичний, державний і військовий діяч. Син великого князя київського Мстислава Ізяславича й Агнеси, дочки польського князя Болеслава III Кривоустого. Після смерті батька волинські землі поділені між його синами. Добився домінуючого впливу на всій Волині. У 1199 р. йому вдалося встановити свою владу в Галичі й створити Галицько-Волинську державу. 1202 р. оволодів Києвом, фактично був великим князем київським. Ініціював проведення реформ так званого доброго порядку, які мали зупинити процес розпаду Київської держави, але не встиг їх провести. Відзначався особистою хоробрістю, прославився як полководець. Загинув у бою.

Святослав Ярославич (1027 – 1076) – політичний і державний діяч. Син Ярослава Мудрого. Князь чернігівський (1054-1073 рр.), великий князь київський (1073-1076 рр.). Святослав Ярославич разом з братами Ізяславом і Всеволодом становили своєрідний тріумвірат, що вирішував найважливіші справи в державі (1054-1072 рр.). Співтворець «Правди Ярославичів» (1072 р.). Під час міжусобної боротьби Святослав Ярославич усунув старшого брата з київського престолу. На його замовлення складені «Ізборники Святослава» – перлини української літературно-мистецької спадщини. Загинув у бою.

Святослав Хоробрий (бл. 931 – 972) – великий князь київський (964-972 рр.), єдиний син Ігоря та Ольги. Уславився перш за все як відважний воїн і талановитий полководець. Повернувшись до складу Київської держави племінне княжіння в'ятичів (964 р.), розгромив Хозарський каганат (965-968 рр.), вів війни на Північному Кавказі й переміг племена ясів і касогів. Вів активну політику щодо Візантії. Здійснив два Балканські походи у 968 та 969–971 рр. Повертаючись з другого походу потрапив у засідку, організовану біля Дніпрових порогів печенігами, і загинув у бою.

Юрій I Львович (1252, за іншими даними 1257 – 1308, за іншими даними 1315) – політичний і державний діяч. Син Лева I та Констанції, доньки угорського короля Бели IV. Галицько-волинський князь (1301-1308, можливо, 1301-1315 рр.). Об'єднав усі землі Волині та Галичини під своєю владою. Юрій I Львович переніс столицю до Володимира-Волинського. Втратив

Люблінську землю і частину Закарпаття. За його правління був досить швидкий економічний розвиток. Юрій I Львович 1303 р. домігся утворення Галицької митрополії. Наслідуючи свого діда Данила Галицького, прийняв титул «короля Русі».

Юрій II Болеслав (Тройденович, бл. 1306 – 1340) – політичний і державний діяч. Син мазовецького князя Тройдена II і Марії, дочки Юрія I Львовича. Галицько-волинський князь (1323-1340 рр.). Будучи католиком, прийняв православну віру та ім'я Юрій. Юрій II Болеслав був одружений з донькою великого князя Литовського Гедиміна. Вів боротьбу проти бояр, підтримував розселення німецьких колоністів, задумав запровадити католицизм. Бояри організували змову й отруїли його. Зі смертю Юрія II Болеслава перестала існувати незалежна Галицько-Волинська держава.

Ярополк I Святославич (940 – 980) – великий князь київський (969—980), старший син великого князя київського Святослава Ігоровича (Завойовника). У 972 р. був посаджений батьком на престол у Києві, коли Святослав воював на Балканах. Бажаючи об'єднати всю Русь під своєю владою, Ярополк вів боротьбу з братами. Був вбитий за наказом Володимира.

Ярослав Мудрий (978 – 1054) – великий князь київський (1019 – 1054). Отримав престол унаслідок запеклої боротьби з братами у 1015–1019 рр., що розгорнулася після смерті батька, князя Володимира Великого. 1036 р. розбив під Києвом і назавжди відкинув від кордонів Русі печенігів, заклавши на честь перемоги Софійський собор. З його ім'ям пов'язаний початок створення першого писаного зводу законів «Руської правди». Розбудував Київ, спорудивши систему нових оборонних укріплень «міста Ярослава». За допомогою шлюбів установив родинні зв'язки з багатьма європейськими правителями. Був високоосвіченою людиною, дбав про розвиток освіти, створив першу на Русі бібліотеку при Софійському соборі.

Ярослав Осмомисл (1130-ті рр. – 1187) – політичний і державний діяч. Князь галицький (1153-1187). За його правління Галицьке князівство значно розширило свою територію, приєднавши землі між Карпатами і Дністром, пониззям Дунаю. Вів активну зовнішню політику. За правління Ярослава Осмомисла у князівстві збудовано і укріплено багато міст, у

Галичі 1153-1157 рр. споруджено Успенський собор. Названий у «Слові о полку Ігоревім» Осмомислом, тобто мудрим, який має вісім думок.

Найважливіші події

VIII – IX ст. — формування ранньофеодальної Київської держави.

860 р., 18 червня — похід київського князя Аскольда на Візантію, початок облоги Константинополя. Прийняття Аскольдом християнства. Фактичне визнання Київської держави Візантією.

882 р. — захоплення новгородським князем Олегом Києва. Убивство Аскольда і Діра. Створення об'єднаної держави, яку згодом назвали Київська Русь.

882 р. – 912 р., осінь — правління (регентство) князя Олега в Київській державі. Збирання руських земель і консолідація їх навколо Києва.

907, 911 рр. — походи Олега на Візантію. Підписання і уточнення вигідних (особливо 2 вересня 911 р.) для Київської Русі договорів.

912 р., осінь – 945 р., осінь — князювання Ігоря. Завоювання уличів.

941, 944 рр. — походи Ігоря на Візантію. Укладення нового договору, не настільки вигідного, як раніше.

945 р. — виступ древлян проти київського князя. Смерть Ігоря.

945 р., осінь – 964 р. — правління (регентство) княгині Ольги. Придушення повстання древлян. Податкова реформа.

957 р. — подорож Ольги до Константинополя, дві зустрічі (9 вересня та 18 жовтня) з імператором Костянтином Багрянородним.

964 р. — початок князювання Святослава (до 972 р.).

964 – 965 рр. — успішні походи князя Святослава проти волзьких болгар і Хозарського каганату. Занепад Хозарської держави.

967 – 968 рр. — перший Балканський похід Святослава.

969 р., середина липня — смерть княгині Ольги. Поділ князем Святославом земель держави між синами на час своєї відсутності: Київ – Ярополкові, Овруч (центр древлян) – Олегові, Новгород — Володимирові.

- 969-971 рр.** – другий Балканський похід князя Святослава на Дунайську Болгарію. Війна з Візантією. Підписання під Доростолом у липні 971 р. не дуже вигідного для Русі договору.
- 972 р., березень** – загибель Святослава в бою з печенігами біля Дніпрових порогів.
- 972 р., березень – 978 р., 11 червня** – правління в Києві Ярополка Святославича.
- 978 р., 11 червня – 1015 р., 15 липня** – князювання Володимира Святославича. Давньоруська держава стала найбільшою країною в Європі.
- 980 р.** – утвердження князя Володимира в Києві.
- 988 – 989 рр.** – похід руських військ на Херсонес (Корсунь). Офіційне запровадження князем Володимиром християнства на Русі. Одруження Володимира з візантійською царівною Анною. Перша згадка про школи в Київській державі (988 р.).
- 989 – 996 рр.** – спорудження Десятинної церкви (церкви Богородиці) в Києві. Освячення відбулося 25 травня 996 р.
- 990-ті рр.** – початок давньоруської монетної чеканки.
- 1015 р., 15 липня** – смерть Володимира Великого. Убивство його синів Бориса (24 липня), Гліба, Святослава. Утвердження в Києві Святополка (Окаянного). Поразка його військ від загонів Ярослава під Любечем. Вигнання Святополка.
- 1015 р., 26 листопада – 1018 р., 14 серпня** — правління в Києві князя Ярослава. Укладання на Русі першого юридичного кодексу – «Правди Ярослава».
- 1017-1037 рр.** – спорудження Софійського собору (можливо, будівництво розпочалося в 1011 р.), укріплень навколо «міста Ярослава», будівництво Золотих воріт у Києві.
- 1018 р., липень** – поразка Ярослава від військ Святополка та його союзників-поляків на р. Західний Буг поблизу м. Волинь.
- 1019 р.** – битва Ярослава зі Святополком на р. Альті. Втеча Святополка Окаянного за межі Русі.
- 1019, зима – 1054 р., 20 лютого** – князювання Ярослава Мудрого в Києві. Завершення формування території держави. Розквіт давньоруської культури. 1031 р. – спільний похід братів Ярослава і Мстислава проти Польщі. Повернення Київській державі «Червенських міст».

- 1031-1036 р.** – спорудження в Чернігові на замовлення князя Мстислава Спасо-Преображенського собору.
- 1036 р.** – смерть князя Мстислава Володимировича. Ярослав став єдиновладним правителем Київської Русі. Розгром дружинами Ярослава Мудрого печенігів під Києвом.
- 1037 р.** – заснування при Софійському соборі в Києві першої бібліотеки на Русі.
- 1037-1050 рр.** – орієнтовний період написання урочистої проповіді «Слово про закон і благодать» священником, згодом митрополитом, Іларіоном.
- 1048 р.** – посольство французького короля Генріха I Капета до Ярослава Мудрого. Шлюб доньки князя Ярослава Анни з французьким королем (вінчання 19 травня 1051 р.).
- 1051 р.** – призначення київським митрополитом Іларіона, першого на цій посаді русича. Заснування Печорського монастиря в Києві.
- 1054 р., 20 лютого** – смерть Ярослава Мудрого.
- 1054 р., кінець лютого – 1068 р., 15 вересня** – князювання в Києві Ізяслава Ярославича.
- 1068 р.** – поразка руських дружин Ізяслава, Святослава та Всеволода Ярославичів на р. Альті від половців. Згадка про київське віче. Виступ киян проти князя Ізяслава, його вигнання, звільнення з ув'язнення князя Всеслава.
- 1078 р., 3 жовтня** – битва Ізяслава та Всеволода Ярославичів з Олегом Святославичем на Нежatinій Ниві поблизу Чернігова. Загибель Ізяслава.
- 1097 р., 19 жовтня** – Любецький з'їзд князів. Схвалення принципу князівської вотчини. Вотчинні землі закріплювалися за певними гілками князівського роду й могли передаватися у спадщину дітям та онукам. Спроба припинити усобиці, об'єднатися для боротьби із зовнішніми ворогами.
- 1113 р., квітень** – повстання в Києві після смерті князя Святополка Ізяславича. Закликання на княжий стіл переяславського князя Володимира Мономаха, який прибув до Києва 20 квітня. Укладання юридичних норм – «Статуту» («Уставу») Володимира Мономаха, за яким обмежувалися високі лихварські відсотки, заборонялося брати в кабалу селян-закупів.

- 1113 р., 20 квітня – 1125 р., 19 травня** – князювання в Києві Володимира Всеволодовича (Мономаха). Відновлення великокнязівської влади на більшій частині давньоруських земель. Успішна боротьба з половцями.
- 1125 р., 19 травня** – смерть князя Володимира Всеволодовича (Мономаха).
- 1125 р., 20 травня – 1132 рр., 15 квітня** – правління в Києві Мстислава Володимировича. Низка перемог над половцями. Закінчення періоду єдності на Русі.
- 1141 р.** – об'єднання князем Володимирком Володаревичем галицьких земель у єдину державу.
- 1153 р. – 1187 р., 1 жовтня** – князювання Ярослава Володимировича (Осмомисла) в Галицькій землі. Потужна держава, у якій значний вплив мали бояри.
- 1169 р. 12 березня** – розорення Києва володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським. Початок занепаду Київської держави.
- 1185 р. 1 – 13 травня** – похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича проти половців. Розгром руської дружини половецьким ханом Кончаком на р. Каялі.
- 1187 р.** – найдавніша згадка назви «Україна» в Київському літописі, сповіщаючи про смерть переяславського князя Володимира Глібовича.
- 1199 р.** – об'єднання волинським князем Романом Мстиславичем Волинської та Галицької земель. Утворення Галицько-Волинської держави.
- 1199 р. – 1205 р., 19 червня** – князювання Романа Мстиславича у Галицько-Волинському князівстві. Розширення могутності держави. Здобуття Києва.
- 1205 р., 19 червня** – загибель князя Романа Мстиславича в бою під Завихвостом на р. Віслі. Початок боротьби за його спадщину.
- 1223 р., 31 травня** – поразка руських дружин і половецького війська в битві з монголами на р. Калці.
- 1238 р.** – утвердження Данила Романовича в Галичі. Розгром військом Данила Галицького лицарів-хрестоносців під Дорогичином.
- 1238-1264 рр.** – князювання в Галицькій землі Данила Романовича. Правив дружно з братом Васильком, який до 1269 р. княжив на Волині.

- 1239 р.** – розорення монголами Переяславщини та Чернігівщини.
- 1240 р., 6 грудня** – князювання в Києві Данила Романовича (через тисяцького Дмитра). Об'єднання Волинської, Галицької та Київської земель.
- 1240 р., листопад – 6 грудня** – облога й розорення Києва військами хана Батия. Початок монголо-татарського іга. Падіння ролі міст. Занепад ремесла й торгівлі.
- 1241 р.** – вторгнення монголів у Галицько-Волинське князівство. Розорення Володимира, Галича та інших міст. Кременець вистояв під натиском ворога.
- 1245 р., 17 серпня** – перемога галицько-волинських дружин князів Данила та Василька над боярською опозицією й угорсько-польським військом біля м. Ярослава. Утвердження в Галицькій землі князя Данила Романовича.
- 1245 р., жовтень – 1246 р.** – поїздка Данила Галицького в Орду «за ярликом». Визнання залежності Галицької землі від Золотої Орди.
- 1253 р., 7 жовтня** – коронація Данила Галицького легатом римського папи Інокентія IV в Дорогичині. Прагнення отримати допомогу Західної Європи в боротьбі з Золотою Ордою.
- 1256 р.** – перша літописна згадка про місто Львів.
- 1264 – 1301 рр.** – князювання Лева Даниловича (Лева I) у Галицькій землі. Приєднав до своєї держави Закарпаття і Люблінську землю.
- 1270 – 1288 рр.** – правління у Волинській землі князя Володимира Васильковича, ініціатора створення другої, волинської, частини Галицько-Волинського літопису.
- 1301 р. – 1308 р., 24 квітня (1315 р.)** – князювання в Галицько-Волинській державі Юрія Львовича (короля Юрія I).
- 1315 – 1323 рр. (1308 – 1323)** – правління Андрія і Лева Юрійовичів (Андрія I та Лева II) у Галицько-Волинському князівстві.
- 1324 (1325) р. – 1340 р., 7 квітня** – правління мазовецького княжича Болеслава Тройдейовича (Юрія II Болеслава) у Галицько-Волинській державі.
- 1340 р., 7 квітня** – отруєння галицького князя Юрія II Болеслава.

Література [1, 2, 4, 8, 10-17, 20, 21-33, 38, 39, 46-50].

ТЕМА 3. Соціально-політичне та культурне життя в українських землях у складі Литви та Польщі (друга половина XIV – перша половина XVII ст.)

Семінарське заняття

План

- 1 Розвиток українських земель за Речі Посполитої. Соціальні, політичні, національні, релігійні проблеми.
- 2 Українське козацтво: соціальні передумови, причини та джерела формування; характерні риси та особливості.
- 3 Запорозька Січ – військовий, адміністративний і політичний центр українського козацтва.
- 4 Козацтво як впливовий чинник внутрішньо- та зовнішньополітичного життя Речі Посполитої.
- 5 Українська культура XVI – першої половини XVII ст.

Запитання для дискусії

- 1 Чим був викликаний занепад української державності за часів Литовського князівства? Чи були перспективи її збереження?
- 2 Поширена думка, що Люблінська унія 1569 р. негативно вплинула на становище українських земель. А чи мала ця унія позитивні наслідки для українців?
- 3 Чому, маючи офіційною метою згуртування християнського населення Речі Посполитої, Берестейська унія призвела до загострення релігійного протистояння?

Запитання для самоконтролю і тестування

- 1 Чому Литовському князівству вдалося порівняно легко захопити українські землі?
- 2 Яку політику проводила литовська влада щодо населення українських земель?
- 3 Які зміни в становищі українських земель у складі Великого князівства Литовського відбулися у другій половині XIV – першій половині XVI ст.?

4 Визначте причини укладання Кревської унії 1385 р. та її наслідки для українських земель?

5 Коли і чому виникло українське козацтво?

6 Коли і за яких обставин виникло Кримське ханство? У чому проявлявся його вплив на українські землі?

7 Які причини обумовили укладання Люблінської унії 1569 р.? Якими були наслідки утворення Речі Посполитої для українців?

8 Охарактеризуйте становище українських земель у складі Речі Посполитої.

9 Чому була укладена Берестейська церковна унія 1596 р.? Якими були її наслідки для розвитку української культури?

10 Визначте передумови і причини виникнення, джерела формування, характерні ознаки та особливості українського козацтва.

11 Охарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику гетьмана П. Сагайдачного.

12 У чому проявилася роль Запорозької Січі як військово-політичного центру козацтва? Які риси державності мала Січ?

13 Які причини і наслідки мали козацькі повстання 20-х – 30-х рр. XVII ст.?

14 У чому проявилася роль братств у становленні української освіти та культури?

15 Які нові явища були притаманні літературі та літописанню в Україні в другій половині XIV – першій половині XVII ст.?

16 Коли і ким було розпочато друкарство в Україні?

17 Якій темі була присвячена полемічна література України останньої третини XVI ст.?

18 Які досягнення мали українське образотворче мистецтво у другій половині XIV – першій половині XVII ст.?

19 У чому виявився розвиток музичної культури в Україні у XVI – першій половині XVII ст.? Коли і чому з'явилося кобзарство?

20 Які жанри театрального мистецтва з'являються в Україні у XVI – першій половині XVII ст.?

21 Назвіть найвидатніші архітектурні пам'ятки України кінця XIV – середини XVII ст.

Завдання для індивідуального та колективного виконання

➤ *Виконайте завдання:*

1 З'ясуйте відмінності соціально-політичного і культурного розвитку Південно-Західної Русі-України та Північно-Східної Русі-Московії в часи середньовіччя.

2 Порівняйте умови етнокультурного розвитку українців під владою Литовсько-Руського князівства і Польщі.

3 Визначте передумови та причини виникнення українського козацтва.

4 Охарактеризуйте роль братств у розвитку української культури.

5 Проаналізуйте наслідки Берестейської церковної унії для розвитку культури.

6 Визначте самобутні риси духовної культури Запорозької Січі.

➤ *Підготуйте повідомлення:*

1 Історичний портрет гетьмана П. Сагайдачного.

2 Запорозька Січ – військово-політичний центр козацтва.

3 Поширення ідей раннього гуманізму в Україні: Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський.

4 Культурно-просвітницька діяльність П. Могили.

5 К.-В. Острозький як культурний діяч і меценат.

6 І. Вишенський – видатний представник полемічної літератури.

7 Роль полемічної літератури в духовному житті українського народу кінця XVI – першої половини XVII ст.

8 Острозька академія в українському національно-культурному відродженні кінця XVI – початку XVII ст.

9 Пересопницьке Євангеліє.

10 Вплив України на російську культуру в другій половині XVII–XVIII ст.

➤ *Підготуйте презентації:*

1 Архітектурні пам'ятки України кінця XIV – середини XVI ст.

2 Початок книгодрукування в Україні.

3 Архітектурні шедеври України другої половини XVI – першої половини XVII ст.

4 Український живопис XV – першої половини XVII ст.

Ключові поняття

«Апостол», «Буквар» – перші друковані книги в Україні (1574 р.).

Берестейська унія – об'єднання в 1596 р. католицької та української православної церкви в єдину – греко-католицьку (уніатська).

Братства – громадсько-релігійні об'єднання міщан при православних церквах.

Булава – символ влади кошового отамана та гетьмана козаків.

Бунчужний – виборна особа, помічник отамана, відповідав за бунчук – символ козацької влади, командир частини козацького війська.

Вертеп – старовинний пересувний ляльковий театр в Україні.

Війт – керівник місцевого самоврядування, що очолював магістрат у містах України, які отримали магдебурзьке право.

Гетьман – посада вищих воєначальників у Польщі, Литві та козацькій державі.

Городельська унія – унія між Польським королівством і Великим князівством Литовським, яка заперечувала положення Кревської унії, визнаючи Литву незалежною. Але вплив Польщі на Литву зберігався. Унія прирівняла в правах польську та литовську католицьку шляхту, однак посилила дискримінацію православного населення, обмеживши його участь у державному управлінні.

Греко-католицька (уніатська) церква – християнська церква, що утворилася в Україні внаслідок Берестейської унії 1596 р. Греко-католики зберігають православний обряд, але визнають католицьке вчення, підкоряються папі римському.

Дике поле – назва слабозаселених причорноморських степів України. Землі Дикого поля були знелюднені внаслідок постійних турецько-татарських нападів.

Дума – ліро-епічний твір про героїчні походи козаків, який наспівують під музичний супровід бандури, ліри чи кобзи.

Єзуїти – члени католицького чернечого ордену, який у XVI-XVIII ст. проводив активну місіонерську та освітню діяльність, спрямовану на поширення католицизму.

Запорозька Січ – фортеця-укріплення, згодом – суспільно-політична та військово-адміністративна організація українського козацтва другої половини XVI – кінця XVIII ст.

Зимівник – назва господарства, хутора в запорізьких козаків.

Золотий спокій – період з 1638 по 1648 р., протягом якого в Україні не було великих козацько-селянських повстань.

Інтермедія – розважально-побутова сценка в антракті релігійних драм.

Католицизм – західне християнство на чолі з папою римським. Поляки, австрійці, чехи, словаки та багато інших народів – католики.

Кіш – загальна назва Запорозької Січі та війська запорозьких козаків.

Клейноди – символи влади.

Кодак – фортеця, яку побудували поляки в 1635 р. для нагляду за козаками Запорозької Січі.

Козак – вільна озброєна людина.

Козацька рада – загальні збори козаків, найвищий орган влади Запорозької Січі.

Козацька старшина – виборна керівна верхівка козацтва, козацький уряд.

Кошовий (отаман) – найвища виборна посада козаків на Січі. Отаман мав верховну адміністративну, судову та військову владу.

Кревська унія – об'єднання в 1385 р. Великого князівства Литовського та Королівства Польського на основі шлюбу литовського князя Ягайла та польської королеви Ядвіги. Ягайло охрестився за католицьким обрядом.

Кримське ханство – держава кримських татар, яка існувала на території Кримського півострова, пониззя Дніпра, Приазов'я та Прикупання в 1449–1783 рр.

Кріпацтво – система правових норм, яка встановлювала залежність селянина-кріпака від феодала і забороняла селянам залишати землі свого пана.

Курінь – найменша військово-адміністративна одиниця на Запорозькій Січі, що складалася з козаків, які походили переважно з одного регіону та проживали на Січі в одному приміщенні.

Латифундії – великі феодальні маєтки.

Люблінська унія 1569 р. – об'єднання Литви та Польщі, утворення Речі Посполитої, перехід українських земель від литовської до польської частини держави.

Магдебурзьке право – право міст на самоврядування.

Магістрат – адміністративний орган управління містом, яке отримало магдебурзьке право.

Магнати – великі феодали в Польщі, Литві, Україні.

Обозний – виборна особа козаків, що відала артилерією, постачанням війська тощо.

«Ординації Війська Запорозького реєстрового» – документ польського сейму 1638 р., що обмежив права та привілеї козаків, зменшив реєстр до 6 тис. Військо реєстрового козацтва очолив польський комісар.

Осавул – військово-адміністративна посада козаків. Осавул відав військовою підготовкою війська, озброєнням тощо; стежив за порядком на Січі та військовому таборі.

Острозька Біблія – перша друкована Біблія слов'яно-руською мовою 1581 р.

Паланки – адміністративно-територіальні одиниці (округи) земель Запорозької Січі.

Пересопницьке Євангеліє – перший переклад Євангелія українською мовою 1556-1561 рр.

Пернач – символ влади полковника, палиця, з одного краю якої кріпилося кілька металевих пластин.

Писар – старшинська посада козаків, пов'язана з документуванням управлінської діяльності, права рука отамана. Писар завідував військовою козацькою канцелярією.

Полемічна література – твори прихильників і противників Брестської церковної унії, які відображували боротьбу між православ'ям і католицизмом. Найвідоміші автори – М. Смотрицький, Х. Філалет, І. Вишенський, С. Зизаній.

Полки – адміністративно-територіальні одиниці козацької держави.

Православ'я – східне християнство на чолі з патріархом. Православними є українці, білоруси, росіяни, румуни, болгары, серби, греки (візантійці), молдавани тощо.

Реєстрове козацтво – козаки, які перебували на службі в польського короля й були поіменно записані в спеціальний список – реєстр.

Річ Посполита – феодальна держава, яка виникла в результаті Люблінської унії 1569 р. – об'єднання Великого Князівства Литовського та Королівства Польського в єдину державу. Річ Посполита проіснувала до 1795 р., коли була поділена Росією, Австрією та Пруссією.

Січ – фортеця-укріплення запорозьких козаків.

Сотні – дрібні адміністративно-територіальні одиниці козацької держави.

Соціальний стан – суспільна верства, права та обов'язки якої закріплені юридично, як правило, передаються по спадковості (селяни, міщани, шляхта, козацтво, духовенство).

«Статті для заспокоєння руського народу» (1633 р.) – документ польського сейму, що відновлював легальне існування православної церкви в Речі Посполитій.

Українська шляхта – вищий привілейований соціальний стан в Україні.

Українське козацтво – соціальний стан вільних професійних воїнів, що офіційно оформився в Речі Посполитій наприкінці XVI ст.

Унія – об'єднання, союз.

Фільварки – великі багатогалузеві феодальні маєтки, зорієнтовані на продаж продукції й основані на примусовій праці селян-кріпаків.

Шляхта – назва феодалів у Польщі, Литві та Україні, основним заняттям яких була військова служба.

Ясир – бранці, яких захоплювали турки й татари під час нападів на сусідні землі у XV – середині XVIII ст.

Персоналії

Баторій Стефан – польський король, який у 1578 р. збільшив козацький реєстр до 600 осіб і надав реєстровим козакам клейноди та привілеї.

Борецький Іов – перший митрополит відновленої в 1620 р. православної церкви в Україні.

Вишенський Іван – письменник-полеміст другої половини XVI – початку XVII ст., який у своїх творах відстоював православ'я. Значну частину свого життя провів у монастирі на горі Афон (Греція). Автор твору «Послання до єпископів».

Вишневецький Дмитро (Байда) – православний князь, збудував у 1556 р. на о. Мала Хортиця фортецю – прообраз Запорозької Січі.

Вітовт – двоюрідний брат Ягайла, литовський князь, який боровся проти Кревської унії за самостійність Литви. У часи князювання Вітовта (1392-1430) в Україні були ліквідовані удільні князівства.

Гедимін – литовський князь, який першим розпочав приєднання руських земель до Литовського князівства в XIV ст.

Глинський Михайло – руський князь, керівник збройного виступу української шляхти в 1508 р. проти литовського панування.

Дорошенко Михайло – козацький гетьман, який від імені козаків підписав компромісну Куруківську угоду 1625 р. після перемоги козацького війська над поляками.

Дрогобич (Котермак) Юрій – український філософ, астроном, астролог, перший український доктор медицини. Був першим українським автором друкованого твору (латиною). Ректор Болонського університету, професор Краківського університету.

Могіла Петро (1596-1647) – митрополит української православної церкви з 1632 р. Домігся офіційного визнання польським королем права на існування православної церкви в Речі Посполитій. Провів реформи серед православного духовенства, систематизував православне віровчення. Заснував Київський колегіум у 1632 р.

Наливайко Северин – керівник козацько-селянського повстання 1594-1596 рр.

Ольгерд – литовський князь, який приєднав до Литви українські землі (Київщина, Чернігово-Сіверщина та ін.). У часи правління Ольгерда в битві на Синіх Водах у 1362 р. було скинуто монголо-татарське ярмо на українських землях.

Острозький Костянтин-Василь (1526-1608) – український православний князь, магнат, воєвода Київський, культурний

діяч, меценат, один з найзаможніших і найвпливовіших магнатів Речі Посполитої. Засновник у 1578 р. в Острозі греко-латинсько-слов'янської школи (Острозької академії). Сприяв друку у 1581 р. Острозької Біблії. Прозваний некоронованим королем Русі.

Острянин Яків (Остряниця) – один із ватажків козацького повстання 1637-1638 рр. Після поразки під Жовнином із залишками свого війська перейшов кордон Московського царства та оселився у Слобідській Україні.

Плетенецький Єлисей – український православний церковний, культурний і громадський діяч, просвітитель, письменник. Архімандрит Києво-Печерської лаври. Засновник Лаврської друкарні і першої в Центральній Україні паперової фабрики.

Потій Інатій (1541-1613) – видатний діяч греко-католицької церкви, палкий прихильник церковної унії, другий греко-католицький митрополит Києва.

Рогоза Михайло (після 1540-1599) – перший митрополит греко-католицької (уніатської) церкви.

Сагайдачний Петро Конашевич (1570 - 1622) – гетьман реєстрового козацтва першої чверті XVII ст., за гетьманування якого козацтво стало впливовою організованою військовою силою. Козаки під проводом Сагайдачного здійснювали вдалі морські походи проти татар і турків, зупинили турецьку армію в Хотинській битві 1621 р.

Свидригайло – литовський князь 1430-1432 рр., який боровся проти унії з Польщею. Спирався на підтримку українських і білоруських князів. Був убитий під час громадянської війни з Сигізмундом.

Смотрицький Герасим – перший ректор греко-латинсько-слов'янської школи. Представник полемічної літератури. Захищав православ'я. Автор твору «Ключ царства небесного» 1587 р.

Смотрицький Мелетій – письменник-полеміст, мовознавець, православний церковний діяч кінця XVI – початку XVII ст. Автор твору «Тренос» («Плач») і підручника церковно-слов'янської мови «Грамматика».

Сулима Іван – керівник козацького повстання 1635 р., під час якого була зруйнована фортеця Кодак.

Федоров Іван – першодрукар в Україні, біженець з Москви.

Хаджі-Гірей – засновник Кримського ханства в 1449 р., перший хан правлячої династії Гіреєв.

Фіоль Швайтполь – слов'янський першодрукар, який у 1491 р. у Кракові (Польща) першим надрукував книгу церковнослов'янською мовою – «Осьмогласник».

Ягайло – литовський князь, у часи правління якого відбулася Кревська унія 1385 р. – об'єднання Великого Князівства Литовського та Королівства Польського на основі шлюбу литовського князя Ягайла та польської принцеси Ядвіги. Ягайло охрестився за католицьким обрядом.

Найважливіші події

1362 р. – литовський князь Ольгерд приєднав до Великого Князівства Литовського Київщину та Переяславщину.

1362 р. – У битві на Синіх Водах об'єднані українсько-литовські війська розбили монголо-татар і українські землі були звільнені з-під влади монголо-татарського ярма.

1385 р. – Кревська унія – об'єднання Великого Князівства Литовського та Королівства Польського на основі шлюбу литовського князя Ягайла та польської принцеси Ядвіги.

1387 р. – Галичина після боротьби між Польщею, Литвою та Угорщиною остаточно опинилася у складі Польського королівства.

1399 р. – битва на р. Ворсклі, під час якої литовські війська князя Вітовта зазнали поразки від військ Золотої Орди. У результаті Вітовт змушений шукати союз з двоюрідним братом Ягайлом.

1410 р. – Грюнвальдська битва, у якій об'єднані литовсько-польсько-русько-українсько-чесько-угорсько-татарські війська розгромили німецьких лицарів (хрестоносців) Тевтонського ордену.

1413 р. – Городельська унія між Польським королівством і Великим Князівством Литовським, яка заперечувала положення Кревської унії, визнаючи Литву незалежною. Але вплив Польщі на Литву зберігався. Унія прирівняла в правах

- польську та литовську католицьку шляхту, але посилила дискримінацію православного населення, обмеживши його участь у державному управлінні.
- 1430 – 1432 рр.** – правління у Великому князівстві Литовському Свидригайла, який спирався на православних українських і білоруських князів і виступав проти унії з Польським королівством.
- 1449 р.** – утворення Кримського ханства.
- 1471 р.** – остаточна ліквідація Київського удільного князівства.
- 1480-1481 рр.** – заколот князів М. Олельковича, І. Ольшанського, Ф. Бельського з метою скинути литовське панування на українських землях і приєднати їх до Московської держави. План не здійснився.
- 1489 р.** – перша писемна згадка про українських козаків.
- 1491 р.** – слов'янський першодрукар Ш. Фіоль у Кракові (Польща) першим надрукував книгу церковнослов'янською мовою – «Осьмогласник».
- 1500 – 1522 рр.** – московсько-литовські війни, у результаті яких Чернігово-Сіверщина опинилася під владою Московського царства.
- 1556 р.** – заснування православним князем Дмитром (Байдою) Вишневецьким фортеці на о. Мала Хортиця.
- 1556 – 1561 р.** – написання Пересопницького Євангелія – першого перекладу Євангелія українською мовою.
- 1569 р.** – Люблінська унія – об'єднання Великого Князівства Литовського та Королівства Польського в єдину державу – Річ Посполита. У результаті українські землі були приєднані до Польського королівства.
- 1572 р.** – польський король Сигізмунд II Август вперше набрав на службу 300 реєстрових козаків.
- 1573 р.** – І. Федоров у Львові відкрив першу друкарню в Україні.
- 1574 р.** – в Україні І. Федоров надрукував перші книги: «Апостол» та «Буквар».
- 1578 р.** – польський король Стефан Баторій збільшив козацький реєстр до 600 осіб, надав реєстровим козакам клейноди та привілеї.
- 1578 р.** – князь В.-К. Острозький відкрив в Острозі греко-латинсько-слов'янську школу (Острозьку академію).

- 1581 р.** – в Острозі надрукована перша Біблія слов'яно-руською мовою – «Острозька Біблія».
- 1586 р.** – заснування Львівського Успенського ставропігійного братства.
- 1588 р.** – видання Третього Литовського статуту, який офіційно запровадив кріпацтво на українських землях у складі Речі Посполитої.
- 1591 – 1593 рр.** – козацько-селянське повстання на чолі з К. Косинським.
- 1594 – 1596 рр.** – козацько-селянське повстання на чолі з С. Наливайком.
- 1596 р.** – Берестейська церковна унія – об'єднання католицької та української православної церкви в єдину – греко-католицьку (уніатську).
- 1615 р.** – заснування Київського Богоявленського братства та друкарні Київського братства.
- 1616 р.** – морський похід козаків на чолі з гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним на Кафу.
- 1620 р.** – відновлення православної ієрархії в Україні. Ієрусалимський патріарх Феофан висвятив на православного митрополита І. Борецького.
- 1621 р.** – Хотинська битва, під час якої козацькі війська на чолі з П. Сагайдачним зупинили похід турецької армії на Річ Посполиту.
- 1625 р.** – козацьке повстання на чолі з М. Жмайлом. Підписання Куруківської угоди М. Дорошенком. Збільшення козацького реєстру до 6 тис.
- 1630 – 1631 рр.** – козацьке повстання на чолі з Т. Трясиллом (Федоровичем). Підписання Переяславської угоди. Збільшення козацького реєстру до 8 тис.
- 1632 р.** – Київський православний митрополит П. Могила домогся офіційного визнання православ'я в Речі Посполитій польським королем. На базі Київського братства П. Могила відкрив колегіум, який отримав статус академії в 1701 р. (Києво-Могилянська академія).

1635 р. – зруйнування польської фортеці Кодак запорозькими козаками на чолі з І. Сулимою.

1637-1638 рр. – козацькі повстання на чолі з П. Бутом (Павлюком), Д. Гунею та Я. Остряниним, що завершилися поразкою козаків.

1638 р. – видання сеймом Речі Посполитої «Ординацій Війська Запорозького реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої». Права та привілеї козаків були обмежені, реєстр зменшувався до 6 тис., відбудовувалася фортеця Кодак, військо реєстрового козацтва очолював польський шляхтич.

Література [1, 2, 4, 5, 8, 10, 12-16, 18, 20, 21, 23-26, 28-33, 41, 44-50].

ТЕМА 4. Соціально-політичні та культурні процеси в Україні в середині XVII – 80-х роках XVIII ст.

Семінарське заняття

Українська козацька держава середини XVII – 80-х років XVIII ст.

План

1 Утворення, суспільний устрій, внутрішня політика Української козацької держави.

2 Зовнішня політика Української держави. Українсько-московська угода 1654 р. Державницька дипломатія Б. Хмельницького 1655-1657 рр.

3 Загострення соціальних протиріч, розкол Української держави та боротьба патріотичних сил за її єдність. Криза і поразка революції.

4 Гетьманщина, Слобожанщина та Запорозька Січ у складі Московської держави (Росії). Обмеження та ліквідація української автономії царизмом.

5 Українська культура другої половини XVII-XVIII ст.

Запитання для дискусії

1 Чи могла створена Б. Хмельницьким Українська козацька держава вистояти без зовнішньої допомоги?

2 Як вплинула національна революція 1648-1676 рр. на розвиток української культури?

3 Чи мала Українська козацька держава перспективи свого подальшого розвитку в складі Росії наприкінці XVII – XVIII ст.?

Запитання для самоконтролю і тестування

1 Визначте передумови Української національної революції 1648-1676 рр.

2 Які обставини визначали характер революції 1648-1676 рр.?

3 Які верстви населення склали рушійні сили революції? Чи однакову мету вони переслідували?

4 Які етапи у своєму розвитку пройшла Українська національна революція?

5 Якими результатами закінчилася Селянська війна в 1652 р.?

6 У чому полягала необхідність створення української національної держави? Назвіть основні події її становлення в 1649-1652 рр.

7 Чому та на яких умовах був укладений українсько-московський договір 1654 р.? Які наслідки мав цей договір?

8 Які причини зумовили громадянську війну в Україні наприкінці 50-х рр. XVII ст.? Які наслідки вона мала?

9 Якими результатами закінчилася боротьба за возз'єднання Української держави в 1663-1676 рр.?

10 У чому полягали причини поразки та історичне значення Української національної революції середини XVII ст.?

11 У чому полягав взаємозв'язок становлення української державності й розвитку національної культури в другій половині XVII – XVIII ст.?

12 Охарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику гетьмана І. Мазепи в 1687-1708 рр.

13 Якими є заслуги І. Мазепи перед українською культурою?

14 У чому виявлялася імперська політика російського уряду щодо української автономії в 1709-1780-ті рр.?

15 Визначте причини ліквідації Запорозької Січі Катериною II.

16 Які внутрішні та зовнішні чинники зумовили ліквідацію української козацької державності у другій половині XVIII ст.?

17 Якими були тенденції розвитку освіти в Україні в другій половині XVII-XVIII ст.?

18 Назвіть діячів українського Просвітництва другої половини XVII-XVIII ст.

19 Чому Києво-Могилянська академія стала центром освіти і науки в Україні? У чому полягало значення академії для розвитку освіти та культури українського та інших слов'янських народів?

20 Назвіть видатних творців українського образотворчого мистецтва другої половини XVII-XVIII ст.

21 Які ознаки характерні для архітектурного бароко в Україні? Назвіть визначні архітектурні пам'ятки України другої половини XVII-XVIII ст.

22 Який жанр у музиці стає провідним у другій половині XVII-XVIII ст.?

Завдання для індивідуального та колективного виконання

➤ Виконайте завдання:

1 Визначте найважливіші соціально-економічні, політичні, національно-релігійні цілі національної революції.

2 Поясніть, у чому полягали основні принципи національної державної ідеї, сформульовані Б. Хмельницьким навесні 1649 р.

3 Дайте порівняльну характеристику Зборівського та Білоцерківського мирних договорів України з Річчю Посполитою. Заповніть таблицю.

Критерій порівняння	Зборівський договір	Білоцерківський договір
1 Реєстр		
2 Територія Гетьманщини		
3 Права православної церкви		
4 Права польської шляхти		

4 Обґрунтуйте відповідь на запитання: чи була альтернатива українсько-московському договору 1654 р.?

5 Охарактеризуйте структуру органів влади та управління Війська Запорозького. Який політичний та адміністративний устрій був встановлений на його території?

6 Визначте статус Гетьманщини, Слобідської України та Запорозької Січі в складі Московської держави (Росії) наприкінці XVII – 80-ті рр. XVIII ст.

7 Проаналізуйте самобутні риси духовної культури Запорозької Січі.

8 Розкрийте специфічні особливості українського бароко.

9 Визначте етапи російської імперської політики щодо ліквідації української автономії у XVIII ст.

➤ ***Підготуйте повідомлення:***

1 Історичний портрет гетьмана Б. Хмельницького.

2 Історичний портрет гетьмана І. Виговського.

3 Історичний портрет гетьмана Д. Дорошенка.

4 Історичний портрет гетьмана І. Мазепи.

5 Внесок гетьмана І. Мазепи у розвиток української культури.

6 Козацька Конституція Пилипа Орлика.

7 Українське бароко в літературі.

8 Українське Просвітництво у другій половині XVII-XVIII ст.

9 Козацькі літописи – визначна пам'ятка духовної культури України.

10 Навчання і життя студентів Києво-Могилянської академії.

11 Гуманістичний характер творчості Г. Скороводи.

12 Українці та європейський світ у другій половині XVII-XVIII ст.

13 Харків у другій половині XVII-XVIII ст.

14 Відображення в експозиції Харківського історичного музею соціально-політичного і культурного розвитку Слобожанщини у другій половині XVII-XVIII ст.

➤ ***Підготуйте презентації:***

1 Києво-Могилянська академія як освітній, науковий і культурний центр.

2 Архітектурне бароко в Україні другої половині XVII-XVIII ст.

3 Архітектурні пам'ятки Харкова другої половині XVII-XVIII ст.

4 Українське образотворче мистецтво другої половині XVII-XVIII ст.

5 Твори А. Лосенка, Д. Левицького, В. Боровиковського в колекції Харківського художнього музею.

6 Традиції та побут українців у XVIII ст.

Ключові поняття

Бароко – мистецький стиль, якому притаманні підкреслена урочистість, грандіозність, пишна декоративність, динамічність композицій.

Бароко козацьке – назва архітектурного стилю, поширеного на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст. Виник унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій і європейського бароко.

Березневі статті – договір між Московським царством і козацькою державою Б. Хмельницького 1654 р. Умови договору: Держава Війська Запорозького зберігає свій устрій, адміністрацію, фінанси, військо тощо; чисельність козацького війська (реєстр) становить 60 тис. козаків; московським чиновникам забороняється втручатися у внутрішні справи козацької держави; Держава Війська Запорозького має право мати зовнішні відносини з будь-якими державами, окрім Туреччини та Польщі.

Білоцерківський договір 1651 р. між Річчю Посполитою та Державою Війська Запорозького. Умови договору: територія автономії козацької держави під владою гетьмана обмежувалась лише Київським воєводством; реєстр козаків зменшувався до 20 тис. козаків; гетьман підпорядковувався польському королю і позбавлявся права зовнішніх зносин; шляхта і польські чиновники отримали право повернутися до своїх маєтків.

Вертеп – відомий з XVII ст. пересувний український ляльковий театр, де ставили релігійні й світські (переважно жартівливі та іронічні) п'єси. Був поширений в Україні у барокову добу.

Віленське перемир'я – перемир'я 1656 р. між Річчю Посполитою та Московським царством, за яким обидві держави домовлялися не укладати сепаратний мир із Швецією; було підписане без участі українських козаків.

Гайдамацький рух – масовий рух повсталих селян проти польського панування на Правобережжі у XVIII ст.

Гетьманщина – неофіційна назва козацької держави, яка набуває поширення наприкінці XVII – XVIII ст.

Держава Війська Запорозького – офіційна назва козацької держави, яка утворилася в 1649 р. у ході Козацької революції.

Зборівський трактат – мирний договір 1649 р. між Річчю Посполитою та військом Б. Хмельницького, що передбачав визнання Річчю Посполитою автономії козацької України під владою гетьмана на території колишніх Київського, Брацлавського й Чернігівського воєводств (Військо Запорозьке в межах Речі Посполитої); встановлював реєстр у 40 тис. козаків; оголошував амністію всім учасникам війни; польська шляхта отримала право повернутися до своїх маєтків, а селяни мусили повертатися до своїх панів і виконувати довоєнні повинності; православна церква урівнювалася в правах з католицькою. Умови Зборівського договору означали утворення української козацької держави на правах автономії.

Козацькі літописи – історико-літературні твори другої половини XVII – середини XVIII ст., присвячені козацьким війнам. До наших днів дійшли три найвизначніші козацькі літописи: Самовидця, Граб'янки (1710 р.) і Самійла Величка (1720 р.).

Коліїщина – селянсько-козацьке повстання на Правобережній Україні в 1768 р. проти кріпосницького, релігійного та національного гніту правобережного українського населення в Речі Посполитій.

Коломацькі статті – угода 1687 р. між лівобережним гетьманом І. Мазепою та Московським царством. Умови: гетьман не мав права без царського указу зміщувати з посад козацьку старшину, а старшина скидати гетьмана; у Батурині розміщувався полк російських військ; гетьману заборонялося мати зносини з іншими державами; реєстр становив 30 тис. осіб.

Конституція П. Орлика (Бендерська Конституція) – договір 1710 р. гетьмана у вигнанні П. Орлика зі старшиною та козацтвом, який визначав права та обов'язки сторін.

Малоросійська колегія – центральний орган російської адміністрації в Лівобережній Україні, заснований Петром I у 1722 р. Відновлений Катериною II в 1764 р.

Опришки – учасники національно-визвольної та антифеодальної боротьби на Західній Україні у XVI-XIX ст.

Офортист – гравер на міді.

Парсуна – парадний портрет.

Правління Гетьманського уряду – орган управління Гетьманщиною, створений російською імператрицею Анною Іоанівною в 1734 р.

Переяславська рада – козацька рада в м. Переяславі 8 січня 1654 р., на якій більшість козаків присягнули на вірність московському царю Олексію Михайловичу.

Протекторат – форма міждержавних відносин, за якої одна країна визнає над собою зверхність іншої заради власної безпеки.

Решетилівські статті – угода 1709 р. між Лівобережним гетьманом І. Скоропадським і Російською державою, яка лише загально підтверджувала «права та вольності» Гетьманщини царським указом з обіцянкою їх конкретизувати.

Рішительні пункти – царський указ 1728 р., який повністю регламентував діяльність лівобережного гетьмана Д. Апостола.

«Руїна» – період в історії України (60-ті – 80-ті рр. XVII ст.), який характеризується боротьбою за владу між представниками козацької верхівки, поділом України по Дніпру і втручанням у її внутрішні справи іноземних держав (Московського царства, Речі Посполитої, Османської імперії).

Персоналії

Апостол Данило – лівобережний гетьман 1727-1734 рр., якому вдалося частково відновити права та привілеї Гетьманщини.

Баранович Лазар – український церковний, політичний і літературний діяч другої половини XVII ст. Автор полемічного трактату «Нова міра старої віри».

Беззовський Максим – український композитор, диригент, співак. Класик європейської музики XVIII ст., автор опери «Демофонт».

Богун Іван – козацький полководець. У 1651 р. під час Берестейської битви за відсутності Б. Хмельницького очолив командування військом, урятував козацьку армію від розгрому.

Боровиковський Володимир – український і російський художник-живописець другої половини XVIII – початку XIX ст. Іконописець і портретист. Академік Петербурзької академії мистецтв.

Бортнянський Дмитро – відомий український співак, композитор і диригент другої половини XVIII – початку XIX ст. Створив новий тип хорового концерту.

Брюховецький Іван – гетьман Лівобережжя 1663-1668 рр. Підписав «Московські статті», за якими значно обмежив автономію козацької держави.

Ведель Артем – український музикант, диригент, композитор, співак другої половини XVIII – початку XIX ст.

Величко Самійло – український козацько-старшинський літописець, автор «Літопису», у якому висвітлюються історичні події переважно 1648-1700 рр.

Виговський Іван (? - 1663) – козацький гетьман 1657-1659 рр. Підписав Гадяцьку угоду з Річчю Посполитою. Переміг російські війська в битві під Конотопом у 1659 р.

Галятовський Іоаникій – український релігійний діяч другої половини XVII ст., автор твору «Ключ разуменія».

Гізель Інокентій – український православний діяч XVII ст., вчений-богослов, служитель церкви. Імовірний автор «Синопису». Автор полемічного трактату «Правдива віра».

Гонта Іван – уманський сотник, один з керівників повстання Коліївщини на Правобережжі в 1768 р. Жорстоко страчений поляками.

Григорович-Барський Іван – найвидатніший архітектор козацького бароко XVIII ст.

Дорошенко Петро (1627-1698) – гетьман Правобережжя 1665-1676 рр. Спирався на підтримку Османської імперії. Створив корпус найманих козаків – сердюків. У 1668 р. тимчасово став гетьманом обох берегів Дніпра.

Залізняк Максим – запорозький козак, якого повстали обрали гетьманом повстання Коліївщини на Правобережжі в 1768 р.

Калнишевський Петро – останній отаман Запорозької Січі (Нової Січі), яку зруйнували війська Катерини II в 1775 р. Був ув'язнений до монастиря. Прожив 113 років.

Кондзелевич Йов – український іконописець другої половини XVII – першої половини XVIII ст.

Левицький Дмитро – український і російський художник-портретист другої половини XVIII – початку XIX ст. Академік Петербурзької академії мистецтв.

Мазепа Іван (1639-1709) – гетьман Лівобережжя 1687-1709 рр., меценат. Намагався зберегти автономний устрій Гетьманщини. У 1708 р. перейшов на бік шведського короля, підписавши угоду про оформлення шведського протекторату над Україною як незалежною державою.

Многогрішний Дем'ян – гетьман Лівобережжя 1668-1672 р. Підписав з Москвою «Глухівські статті».

Орлик Пилип – гетьман Правобережної України в 1710-1714 рр., голова української політичної еміграції (1714-1742 рр.). Автор козацької Конституції 1710 р.

Палій Семен – фахівський полковник, керівник козацького повстання на Правобережжі 1702-1704 рр.

Пінзель Іван – визначний український галицький скульптор XVIII ст.

Погребняк Яків – український архітектор доби козацького бароко XVIII ст.

Полуботок Павло – наказний гетьман Лівобережжя 1722-1724 рр. Склав «Коломацькі петиції», у яких просив російського царя Петра I відновити права та привілеї Гетьманщини. Був заарештований і помер у в'язниці.

Прокопович Феофан – визначний український діяч другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Теолог, письменник, поет, математик, ректор Києво-Могилянської академії, архієпископ.

Растреллі Бартоломео – архітектор італійського походження, автор проекту Андріївської церкви (1747–1753 рр.) і Маріїнського палацу (1752–1755) у Києві.

Розумовський Кирило (1728-1803) – останній лівобережний гетьман Гетьманщини 1750-1764 рр. Відбудував м. Батурин. Проводив судову та військову реформу козацької держави,

намагався відновити діяльність представницьких органів старшини й шляхти, проводити самостійну кадрову політику. У 1764 р. за наказом Катерини II був позбавлений гетьманської булави.

Руткович Іван – визначний галицький іконописець кінця XVII – початку XVIII ст.

Самойлович Іван – гетьман Лівобережжя 1672-1687 рр. У 1676 р. тимчасово оголосив себе гетьманом обох берегів Дніпра.

Сірко Іван – легендарний отаман Запорозької Січі часів «Руїни». Прославився битвами з татарами і турками, у яких не зазнав жодної поразки.

Сковорода Григорій (1722-1794) – видатний український філософ XVIII ст., поет і педагог. Автор творів «Байки харківські», «Сад божественних пісень», «Потоп зміїний» та ін.

Скоропадський Іван – гетьман Лівобережжя 1708-1722 р., який у 1709 р. підписав з Москвою «Решетилівські статті», що лише загально підтверджували «права та вольності» Гетьманщини царським указом з обіцянкою їх конкретизувати.

Тарасевич Олександр – гравер (офортист) другої половини XVII – першої половини XVIII ст., засновник української школи граверів. Створив чимало портретів королів та інших видатних осіб Європи.

Туптало Дмитрій – український церковний діяч, вчений, письменник і проповідник, автор «Книги житій святих».

Хмельницький Богдан (1595-1657) – перший гетьман Української козацької держави (1648-1657 рр.), керівник Української національної революції, видатний полководець, політик, дипломат.

Хмельницький Юрій (прибл. 1641 – після 1681 р.) – український гетьман 1657 р., 1659-1663 рр. Гетьман Правобережжя 1677-1685 рр.

Щирський Іван – визначний гравер на міді доби бароко другої половини XVII – початку XVIII ст., церковно-культурний діяч.

Найважливіші події

1648 р., січень – початок революції. Повстання на Запорозькій Січі та обрання на гетьманство Б. Хмельницького.

- 1648 р., 19 квітня – 6 травня** – битва на Жовтих Водах.
- 1648 р., 15 – 16 травня** – битва під Корсунем.
- 1649 р., 8 серпня** – укладення Зборівської угоди. Започаткування козацької станово-адміністративної автономії.
- 1651 р., червень** – битва під Берестечком.
- 1651 р., 28 вересня** – Білоцерківський договір між поляками та козаками, за яким під владою козаків залишалася лише Київщина, а реєстр скорочувався до 20 тис.
- 1652 р., травень** – битва під Батогом, у якій козаки знову одержують перемогу над поляками. Ця перемога призвела до відновлення території козацької держави, зміцнення її військового і політичного становища.
- 1654 р., 8 січня** – українсько-російські переговори в Переяславі й прийняття Гетьманщиною московської протекції.
- 1656 р., жовтень** – Віленське перемир'я між Річчю Посполитою та Московським царством.
- 1657 р., 27 липня** – смерть Б. Хмельницького.
- 1658 р., 6 вересня** – підписання І. Виговським Гадяцького трактату.
- 1659 р., червень** – битва під Конотопом.
- 1660 – 1663 рр.** – розкол козацької держави. Утворення лівобережного та правобережного гетьманатів.
- 1665 – 1676 рр.** – гетьманування П. Дорошенка.
- 1667 р., 30 січня** – підписання Андрусівського перемир'я між Росією й Річчю Посполитою. Початок суспільно-політичної стабілізації в Лівобережній Україні.
- 1672 р., 18 жовтня** – Бучацький мирний договір між Польщею і Туреччиною.
- 1686 р., 6 травня** – укладення "Вічного миру" між Польщею і Росією.
- 1686 р.** – підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату.
- 1701 р., 26 вересня** – надання Київському колегіуму статусу академії.
- 1702 р., липень – 1704 р., серпень** – серія козацьких повстань на Правобережній Україні.

- 1708 р., жовтень** – перехід гетьмана І. Мазепи на бік шведського короля Карла XII. Підписання шведсько-української угоди про протекторат.
- 1709 р., 27 червня** – Полтавська битва.
- 1708 – 1722 рр.** – гетьманування П. Скоропадського.
- 1710 р., квітень** – обрання на гетьманство П. Орлика. Затвердження «Пактів і Конституцій прав і вольностей Війська Запорозького».
- 1722 р., квітень** – запровадження Малоросійської колегії.
- 1728 – 1734 рр.** – гетьманування Д. Апостола.
- 1734 – 1750 рр.** – діяльність Правління гетьманського уряду.
- 1750 – 1764 рр.** – гетьманування К. Розумовського.
- 1764 – 1786 рр.** – діяльність другої Малоросійської колегії.
- 1775 р., серпень** – маніфест про скасування Запорозької Січі.
- 1781 р.** – ліквідація полкового адміністративного устрою Лівобережжя. Реорганізація території колишньої Гетьманщини в три російські намісництва.
- 1783 р.** – козацькі війська колишньої Гетьманщини були реорганізовані в десять кавалерійських полків російської армії. Указом російської імператриці Катерини II на Лівобережжі було запроваджено кріпацтво. Приєднання Криму до Російської імперії.
- 1785 р.** – російська імператриця Катерини II видала «Жалувану грамоту дворянству» («Грамоту про вільність дворянства»), за якою козацька старшина отримала статус російського дворянства.

Література [1, 2, 4-8, 10, 12-16, 19-21, 23-26, 28-36, 42, 43, 45-50].

Список літератури

- 1 Бойко, О. Д. Історія України [Текст]: навч. посібник / О.Д. Бойко. – 5-те вид., доп. – К.: Академвидав, 2014. – 720 с.
- 2 Бокань, В. Історія культури України [Текст]: навч. посібник / В. Бокань, Л. Польовий. – К. : МАУП, 2002. – 256 с.
- 3 Брайчевський, М. Вступ до історичної науки [Текст]: навч. посібник / М. Брайчевський. – К.: «КМ Academia», 1995. – 168 с.
- 4 Воронянський, О. В. Історія України [Текст]: навч. посібник / О.В. Воронянський. – Харків: Парус, 2008. – 543 с.
- 5 Голобуцький, В. Запорозьке козацтво [Текст] / В. Голобуцький. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.
- 6 Горобець, В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665 [Текст] / В. Горобець. – К.: Інститут історії України, 2001. – 533 с.
- 7 Горобець, В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. [Текст] / В. Горобець. – К.: Інститут історії України, 1995. – 70 с.
- 8 Греченко, В. А. Історія України. Модульний курс [Текст]: навч. посібник / В.А. Греченко. – Харків: Торсінг плюс, 2009. – 383 с.
- 9 Грушевський, М. Хто такі українці і чого вони хочуть? [Текст] / М. Грушевський. – К.: Товариство «Знання України», 1991. – 240 с.
- 10 Закович, М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура [Текст]: навч. посібник / М.М. Закович. – К.: Знання, 2007. – 567 с.
- 11 Залізняк, Л. Нариси стародавньої історії України [Текст] / Л. Залізняк. – К.: Абрис, 1994. – 254 с.
- 12 Історія України [Текст]: універсальний ілюстрований довідник / упоряд. В. К. Губарєв. – Харків: БАО, 2008. – 576 с.
- 13 Історія України в особах: IX – XVIII ст. [Текст] / В. Замлинський, І. Войцехівська, В. Галаган [та ін.]. – К.: Україна, 1993. – 369 с.

14 Історія України [Текст]: навч.-метод. посібник для семінарських занять / В.М. Литвин, А.Г. Слюсаренко, В.Ф. Колесник [та ін.]. – К.: Знання-Прес, 2006. – 460 с.

15 Історія української культури [Текст]: курс лекцій / Л.В. Анучина, О.В. Бурлака, О.А. Лисенко [та ін.]. – Харків: Видво «ФІНН», 2010. – 408 с.

16 Історія української культури [Текст]: навч. посібник / О.Ю. Павлова, Т.Ф. Мельничук, І.В. Грищенко; за ред. О.Ю. Павлової. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 408 с.

17 Історія української культури [Текст]: у п'яти томах. Т. 1. Історія культури давнього населення України. – К.: Наукова думка, 2001. – 1136 с.

18 Історія української культури [Текст]: у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – К.: Наукова думка, 2001. – 846 с.

19 Історія української культури [Текст]: у п'яти томах. Т. 3. Українська культура другої половини XVII– XVIII століть. – К.: Наукова думка, 2003. – 1246 с.

20 Кордон, М. В. Українська та зарубіжна культура [Текст]: курс лекцій / М.В. Кордон. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 576 с.

21 Кормич, Л. І. Історія України від найдавніших часів і до XXI століття [Текст]: навч. посібник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 3-тє вид., доп. і перероб. – Харків: Одиссей, 2002. – 479 с.

22 Котляр, М. Історія України в особах: Давньоруська держава [Текст] / М. Котляр. – К.: «Україна», 1996. – 238 с.

23 Котляр, М. Шляхами віків [Текст]: довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицький. – К.: Україна, 1993. – 380 с.

24 Мала енциклопедія етнодержавознавства [Текст] / редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

25 Малий словник історії України [Текст] / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода [та ін.]. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.

26 Мироненко, О. М. Українське державотворення: невитребуваний потенціал [Текст]: словник-довідник / О.М. Мироненко, Ю.І. Римаренко, Б.І. Усенко [та ін.]; за ред. О.М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.

27 Моця, О. Київська Русь: від язичництва до християнства [Текст] / О. Моця, В. Ричка. – К.: Глобус, 1996. – 219 с.

28 Остафійчук, В. Ф. Історія України: сучасне бачення [Текст]: навч. посібник / В.Ф. Остафійчук. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2006. – 422 с.

29 Палій, О. 25 перемог України [Текст] / О. Палій. – 3-тє вид. – К.: К.І.С., 2016. – 120 с.

30 Пасічник, М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи [Текст]: навч. посібник / М.С. Пасічник. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Знання, 2006. – 735 с.

31 Підкова, І. З. Довідник з історії України [Текст]: в 3 т. / І.З. Підкова, Р.М. Шуст. – К.: Генеза, 2002. – 1135 с.

32 Попович, М. Нарис історії культури України [Текст] / М. Попович. – К.: «АртЕк», 1998. – 728 с.

33 Світлична, В. В. Історія України [Текст]: навч. посібник / В.В. Світлична; за ред. Ю.М. Алексєєва. – К.: Каравела, 2015. – 392 с.

34 Смолій, В. Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності [Текст] / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Либідь, 1994. – 502 с.

35 Смолій, В. А. Українська державна ідея XVII - XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації [Текст] / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К.: Вид. дім "Альтернативи", 1997. – 368 с.

36 Субтельний, О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. [Текст] / О. Субтельний; пер. з англ. – К.: Либідь, 1994. – 240 с.

37 Толочко, П. Київська Русь [Текст] / П. Толочко. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.

38 Україна крізь віки. Том 3. Баран В. Д. Давні слов'яни [Текст] / В. Д. Баран. – К.: Альтернативи, 1998. – 336 с.

39 Україна крізь віки. Том 4. Толочко О.П. Київська Русь [Текст] / О.П. Толочко, П.П. Толочко. – К.: Альтернативи, 1998. – 352 с.

40 Україна крізь віки. Том 5. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь [Текст] / М.Ф. Котляр. – К.: Альтернативи, 1998. – 336 с.

41 Україна крізь віки. Том 6. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою [Текст] / О.В. Русина. – К.: Альтернативи, 1998. – 320 с.

42 Україна крізь віки. Том 7. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 pp.) [Текст] / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с.

43 Україна крізь віки. Том 8. Гуржій О. І. Гетьманська Україна [Текст] / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.

44 Феномен Петра Могили: Біографія. Діяльність. Позиція [Текст] / В. Климов [та ін.]. – К.: Дніпро, 1996. – 270 с.

45 Хижняк, З. І. Історія Києво-Могилянської академії [Текст] / З.І. Хижняк. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 184 с.

46 Шевнюк, О. Л. Українська та зарубіжна культура [Текст]: навч. посібник / О. Л. Шевнюк. – 2-ге вид. – К.: Знання України, 2003. – 277 с.

47 Шевчук, В. П. Історія української державності [Текст]: курс лекцій / В.П. Шевчук, М.Г. Тараненко. – К.: Либідь, 1999. – 480 с.

48 Шейко, В. М. Історія української культури [Текст]: навч. посібник / В.М. Шейко, В.Я. Білоцерківський. – К.: Знання, 2009. – 413 с.

49 Юрій, М. Ф. Історія України [Текст]: навч. посібник / М.Ф. Юрій. – К. : КДТЕУ, 2000. – 216 с.

50 Яковенко, Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України [Текст] / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2006. – 584 с.

Інтернет-джерела

1 Електронна бібліотека підручників. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books.html>.

2 Навчальні матеріали онлайн. – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/kulturologiya/>

3 Національна парламентська бібліотека України. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/>

4 Книги та підручники з історії України та всесвітньої історії. – Режим доступу: <http://history.vn.ua/book/>